

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

X^{ik} füzet.

1876.

Október.

I.

Határvillongás a biblia és a természettudományok között.

(Folytatása Zollmann Todor „Bibel und Natur“ című műve magyar fordításának. III-dik fejezet. — Lásd e folyóirat 1874-dik évi II. és III-dik füzetét 57. stb. lapokon).

Ismételve hangsúlyozzuk az eddigiek nyomán, hogy egyáltalában nincs homlokegyenest ellentét a hit és tudat között; sőt egyik a másikat kölcsönösen föltételezi; s ismételve követeljük a tudomány nevet a theológiának. Most pedig egy újabb föltevés ellen kell tiltakoznunk; mit egyfelől a merev orthodoxok, másfelől a materialisták, — nagy hévvel szoktak vitatni; mintha t. i. a theologia — mely a „hivő“ jelzőre igényt tart — minden egyes betűjét is védeni akarná a bibliának, s rögtön haragra kelne, épen a betű mellett is.

Micsoda tehát a biblia?

Apologétikai téren állván, a helyett hogy egyes hittani tételeket akarnánk érvényesíteni, a történelmi ítészet általános törvényei szerint kell tekintenünk a bibliát.

Ezen szempontból kiindulva, következőkben foglalhatjuk a föltett kérdésre — feleletünket:

A biblia, különböző szerzőktől, különböző időszakokban keletkezett iratok gyűjteménye. Eredetök közössége onnan van, mert szerzőik egytől egyig — Ábrahám ivadéakai. Innen van a tartalmak közössége is. Képviselői ezek az Izrael népe hagyományainak. Legelől áll a gyűjteményben: a föld képződéséről, fokozatos fejlődéséről, és az ember eredetéről s legrégibb történeteiről szóló, őseredeti néphagyomány. Azonban csakhamar elhagyván az egyetemes történelem terét — egyenesen a zsidó nép történetéhez fordul. De a miket ennek történetirői, följegyzésre méltónak találtak: azok, nem annyira a nép — és történetének tényei, hanem inkább az ő Istenök, — a Jehova intézkedéseinek megfigyelt és följegyzett nyomai. Ehez volt kötve az Izrael népe, akár hívő lett légyen, akár nem. A Jehova célja vala ez a nép és ennek a nevelése. Ezen hittől valának át hatva, mind maga a nép, mind az ő történetirői. Ebből buzogtak föl énekei — a Zsoltárok — s jövendölései, melyek ugyanazon eszme által sugalmaztattak a mely sugalmazta a nép történetirőit. Ebből fakadtak az Izrael népe bölcseségének mondatai, s ezzel ellentétes irányban indult meg az Izrael népe bölcsészete — a predikátori könyv.

Bezárja a gyűjteményt, az Izrael népének a babyloni fogságból történt visszatérése; mikor az Izrael népe, szellemi erejéből kiforgatva, csak vágyakozni tudott, visszafelé is ugyan — Istennek, az ő atyái számára tett kijelentései, — még inkább pedig a jövendő felé, mely a próféták ihletett látásaikban előirányoztatott, sőt magának a népnek öntudatában is — ösztönszerűleg jeleztetett; mert az Izrael népe, az ő saját lételét és történeteit, csakis a jövendő magaslatára vetett tekintetből foghatta fel, mint az ő történeteinek végcélját. A vallás népe, a hitnek és reménynek népe vala.

Még egyszer megnyilik a gyűjtemény, hogy befogadja azon iratokat is, a melyek ellen a zsidó nép — noha pedig ezek is zsidó szerzőktől eredtek — mint költemény ellen, hangoosan tiltakozott. A pogány világ bizonyosságot tett ezen ira-

tok mellett, és ezekre való tekintetből, tisztelettel hajlott meg, a gyűjtemény előbbi része előtt is. Az új szövetségi írók — saját állításuk szerint — hitöknek egész erejével, az ó-szövetség tételei — és követelményeinek színvonalán állottak; és az ő hirdetményeikkel, azt a csúcsot tették föl, a esonkán hagyott kúpra, a melyről az alapfétel jós szavai szólottak. Az ó szövetségben, a nemzetiség korlátain belől megindított fejlődés most már egyetemessé lön. Ezen hitből, egy újabb mívelődési korszak fejtett ki, mely 18 századdal ez előtt vette kezdetét.

Szükséges volt ezekben, a biblia keletkezésének történetére, egy futó pillantást vetnünk; mind azért, hogy annak feladatát, mind azért, hogy a mi követeléseinket megállapíthassuk.

Világosan kitünik ezekből, hogy a kijelentés, a melyen alapszik a keresztyénség, nem maga a biblia, mint gyakran tévesen állítatik: hanem az Istennek mindazon — részint tényekben, részint a lelkek legbensőbb világában kifejezésre talált — ön kinyilatkoztatásai, a melyek tetőpontjukat és teljességöket, a Krisztus személyiségében érték el. A biblia könyvei e részben, csakis másodrendű közegei — mintegy írásba foglalt csapadékai — az isteni kijelentések folyamának.

Továbbá, világosan kitünik ezekből, hogy a kijelentés, noha Istennek teremtői ténye, a keresztyén hit szerint; mindazáltal alatta áll a fejlődés törvényeinek. Az ember lévén a kijelentés közege, miután Isten, nem csak az ember által, hanem az emberben is kijelentetett — saját gyarlóságait is bevitte a kijelentésbe. Mózes, az ő atyáinak hitével tekintett Istenre, ki magát néki kijelentette; azonban részint az Izráel népe nemzeti fejlődésének akkori álláspontja, részint saját egyénisége által föltételezett formák között. Lényeges és maradandó csupán az a hit, mely a folyvást ismétlődött tény- és szóbeli kijelentések alapján, mindig teljesebb mérvben fejlődött ki, az Izráel népe történelmében. Az, mi nemzeti és egyéni forma, szétfoszlik. Az Isten és a világ ismeretében, folyvást magasabb fokozatra emelkedő ivadékok feladata: külön-

választani a lényegest a formától, és azt megállapítani, tovább fejleszteni, azt el is hagyhatni.

Kitűnik a fentebbiekből az is, hogy a vallásos életre nézve, nem birnak egyforma értékkel a bibliának minden egyes részei. Az egyes részek jelentősége, az isteni kijelentési tényeknek az egyes részekben letett teljességöktől föltételeztetik. A biblia tetőpontját az evangéliumok képezik. A levelek, azokat csak is világosítják és magyarázzák. Az evangéliumokban domborodik ki az isteni kijelentések magaslata. Minél közelebb áll az ószövetségnek egyik másik része az evangéliomhoz, és egyik másik tétele az evangéliom szelleméhez: annál nagyobb és tartalmasabb, — viszont, minél távolabb áll: annál kisebb rendű a jelentése.

A biblia tehát, nem valami mozaik mű, melyben minden vers, egy-egy színezett ködarab, és az egésznek föltétlenül szükséges, s a többiekkel ugyanazon mérvben kiegészítő alkatrésze volna; hanem egy erőteljes élő fának életeleven szervezete, mely gyökerétől kezdve, koronájáig érő törzseket hajt, s a melyről oldalágak is nőnek; és noha ezek is gyümölcsöt is hozhatnak: mindazáltal csakis ékességéül szolgálnak az élőfának, de nem tekinthetők úgy, mint a kijelentésnek lényeges alkatrészei.

Ámde, mindez így, nem egy jelentésű-e a biblia tekintélyének leszállításával és épen aláássával?! Mert hol lesz így a határvonal? Ha egyik része elesik: nem kell-e az egésznek elesnie? Vagy ugyanazon mérvben isteni tekintély és igazság az egész: vagy egyik része sem az.

Ez a nézet, szigorú következetességgel, nemcsak a szóihletéshez, hanem egyenesen a zsidó szöveg hangzóinak ihletéséhez vezet, sőt tovább, az elfogadott szöveg ihletéséhez is. Mert a szöveg iránti bizonytalanság — a hit bizonytalanságát vonja maga után.

Ez a nézet, alapjában véve, a szentirat terén ugyanaz — a mi a materializmus a természet terén. Minden, szükséges-ség. A bibliának mindenik könyve — ezt mondják azok; a természetnek minden atomja — így szóllanak ezek. Végelemezésben mindenik egyre megy. Azok előtt csak is csuda van;

ezek előtt csak is természet. Mindenik ignorálja az emberi szabadságot. A szentirat terén, minden lépten nyomon, az emberrel és a szabadsággal, az emberinek és a szabadságnak fejlődésével találkozunk. És épen ebben ismerhetjük fel Istennek vezető kezeit, a kinek gondolatai magasabban állanak az emberek gondolatai felett, mint az ég, a föld felett. Isten nem kötötte az embert a betűhöz, sőt a betűhöz tapadásnak lehetetlen voltánál fogva is ösztönzi, hogy igyekezzenek lehatolni a léleknek mélységéig. A betű megöl, a lélek az, a mi megelevenít. A betű, csakis vezetők lehet a lélekhez. Ez a betű, az élő Istennek kijelentése; mely nem betű, hanem megtörtént dolog ténylegesség.

Kitünik végre, a fentebbiekből, hogy a szentiratot, az isteni kijelentések időnkint bekövetkezett tényeinek — csapadékainak — tekintvén: a hitre vonatkozólag nem arról lehet szó, hogy a lefolyt századok egyik másik időszakában élt nemzetek mivelődés történelmi álláspontját fentartsuk, — hanem arról, hogy úgy tekintsük a bibliát, mint a vallásos életnek élő forrását; mert az, ilyen forrásnak marad — míg néptörténelem létezni fog. A hitnek csupán az abban foglalt vallásos tartalommal van köze.

Igy tekintvén a bibliát, a milyen az voltaképen, és a milyenek kívánja magát tekintetni — az iránta való tiszteletből nem vállalhatjuk magunkra azt az elhordozhatatlan terhet, hogy az Izráel népének legrégebbi időkbeli természettudományi álláspontját fentartani, hivatásunknak ismerjük. A materializmusnak igen fontos oka volna arra, hogy az ő, erre vonatkozó óhajtását előtérbe hozza; már csak azért is, hogy így olcsón hozzájusson, az elavult hit fölött megindíthatni gunyakacajait.

Magától érthetőleg, a theologia nem előzheti meg a természet-tudományt, ennek működési terén; az ő feladata abban áll: éber figyelemmel kísérni a természettudomány működéseit, és a bölcsészettel együttesen elfogadni eredményeit, ha azok már kellőleg megállapítottak. De a materializmus úgy teszi magát, a theológiával szembe, mintha ez, soha: semmi

egyébbel nem foglalkozhatnék, mint csakis valami bizarr betűhittel. Már ebben csakugyan nem lenne fejlődésképeség, sőt mindig ugyanaz maradna; ámde a theologia erőteljes fejlődésnek örvend. Mert tudvalevőleg, magához öleli az emberi élet és tudomány minden újabb vívmányait, és ezeknél fogva phönixként megújul; holott a természettudomány a régi hitet folyvást megtartotta.

Ha már csakugyan fentartania kellene valamit a bibliai hívőnek, az Izráel népe életéből: úgy, természettudománya helyett, inkább politikai és társadalmi, — legközelebről isteni tiszteleti szerkezetét kellene fentartania. Egyébiránt maga a biblia megszüntette ezt az álláspontot — második részében. Az új-szövetség letörölte a nemzetiségi színezetet, hogy a régi Izráel népének hitét, egyetemes színvonalra emelje; mely a földszinén levő népeket, minden különbség nélkül, és a mivelődési történelem minden korszakait magához karolja.

Már Ágoston nem 24 órával számította a teremtés 6 napi munkáját; de azért eretneknek senki sem tartotta.

Mi sem találunk a bibliában — a keresztyén hitre való tekintetből — semmi okot arra, hogy kardoskodjunk a napnak a föld körüli forgása mellett; vagy hogy az eget boltozatnak tekintsük, a melyre akgtatják a csillagok. Valamint annak sem érezzük szükségét, hogy a szelek eredetét tárgyazó kutatások előtt — keresztet hányjunk magunkra miután így szólott egykor az ur: nem tudod honnan jön és hová megy.

Azonban, ha a természet-izsgálók — s ezek között épen Schleiden is — a kitől nemesebb izlést s gyöngédebb modort várhatánk — alkalmat vesznek arra, hogy ama szavak felett hangoztassák idétlen élceiket: ezen esetben, kénytelenek vagyunk, efféle eljárásaikat, egy vonalra állítani azoknak balgaságaikkal, a kik az ő természettudományi — azaz, hogy iskolamesteri — bölcsességekben, ama Gerhardféle szép énekben: az egész világ nyugszik — így vélték ezt kiigazíthatni: nyugszik a félvilág.

De hát kinek jutott valaha eszébe, hogy természettudo-

mányt a Gerhard — vagy a Schillerféle költői művekből akarjon tanulni?! Valamint Zeller igen helyesen jegyezte meg, hogy önmagábanvaló ellentmondás lenne: — állattant — bibliai alapon, vagy lutheri növénytant tanítani: — épen olyan képtelenség volna, történelmet, Schillernek „Stuart Mária“-jából tanulmányozni akarni.

Semmi egyébre nincs szüségök azoknak, kik az isteni és emberi lelkek műveit félreérteni akarják, csak hogy azokkal szemben oly követeléseket állítsanak fel, a milyenekre azok szerkesztésében semmi tekintet nem vala.

Nincs ember, a ki nem értené és érezné ezen tételnek igazságát, az egész világ nyugszik — föltéve, hogy még nem vált valami rideg filiszterré. Nem különben, a leg egyszerűbb természeti érzés előtt is örökös igazság marad: nem tudod honnan jön és hová megy.

Hasonló gondolat talál kifejezést Schillernek eme versében:

Wie in den Lüften der Sturmwind saust,
 Man weiss nicht, von wannen er kommt und braust;
 Wie der Quell aus verborgenen Tiefen:
 So des Sängers Lied aus dem Innern schallt;

és minden fogékony lélek — legyen bár természettudományilag kiképezve, vagy nem — mély és találó jelképét fogja ezekben felismerni az ujjá születésnek.

Valóban, boldog ember az, a ki megőrizte keblében ezt a természeti érzést; s a kinek lelkében, nem zavarja meg, a napnyugtakor élvezhető, elragadó látványt, az efféle izetlenség: hogy hiszen a nap voltaképen nem is nyugszik le; és a kinek szívében a Kopernik-féle fölfedezések után is, a legédesebb érzések között rezegnek föl, a Zsoltár-írónak, vagy a Jób könyvének, a természetből meritett gyönyörű festései.

Eszünk ágában sínes tehát, fölvenni a hit keretébe a bibliai természettudományt, még kevésbé, védeni is azt — mint a tudomány szempontjából szabatosan is keresztül vitt szerkezetet. Sőt a vallásos tartalmat különválasztjuk, a természet-

tudományi nézlettől; p. o. az arról szóló hitet, hogy Isten teremtette a mennyet és földet, vagy a magasságot és mélységet, azon nézettől, hogy a föld csillagászatiag ellentétet képez a mennyel, hogy a föld mélység, az ég magasság legyen! Az utóbbi nézet helyessége fölött nyilatkozni — a természettudományt illeti; de már a vallásos tartalom felett, semmiféle illetékességét el nem ismerhetjük.

Eszerént kétségtelen lévén az, hogy a biblia egyáltalában nem akar természettudományt tanítani, hanem csak is vallást; úgy látszik, semmi nehézséggel nem járna, a theologiai — és a természettudományok között fenforgó összeütközést kiegyenlíteni. Mindeniknek külön, és épen saját tere van. Adjuk meg tehát mindeniknek a magáét — *suum cuique*. Az igazságos és méltányos megosztás elve a fenforgó kérdésnek sikeres megoldásához vezethet. A theologia, mely eddig maga kezelte a természettudományt — mely egész terjedelmében kezei közé vettett, s ottan ottan háborgatta is a nyugtalan vérű természettudósokat — hagyjon fel az ezek iránti, minden jogosultság nélkül való igényeivel.

Másfelől a természettudomány is, mely az ő szélsőségek iránti hajlamánál fogva, a hasonlót hasonlóval igyekszik viszsatorolni, — a mely most a theológiát, végképen való megsemmisülése végett kezei közé került térnek nyilvánítván — általában a hitet s minden hitnézetet, uton-utfélen, átokkal s a tudomány tilalom szavával kezdi sujtani — vonuljon vissza az ő saját terére.

De vajjon, csak abból származtak-e? a két tudomány között fenforgó összeütközések, hogy mindenik félreismervén kiváló sajátosságait — illetékes teréről átsapott a másik terére? Vajjon nem forog-e fen valami jogalap, a melyből származnának egyfelől a theológiának, a legrégebb időkbeli igényei, a természettudományok terére, — másfelől ez utóbbiaknak, újabb időkbeli igényeik, a theologia terére vonatkozólag? Közelebről megtekintés után, világosan kimutathatjuk: honnan ered a tér és határvillongás a theologia és természettudományok között?

A theológia nem csupán az, a minék a neve után jelezte-
tik: Istenről szóló tudomány.

Nem állapodhatik meg ugyanis, olyan Isten mellett, a ki-
nek a világhoz, és a kihez a világnak semmi köze nem volna.

A theológiának, mindenek előtt, tüzetesen és behatólag
kell foglalkoznia Istennek a világhoz és az emberekhez való,
helyesen fölfogott viszonyával; tehát elsöben is anthropo-
logiának kell lennie. Azonban mielőtt eziránt bármi részben
nyilatkozhatnék: tudnia kell — hogy mi csoda a z ember?
Ámde ezen kérdéssel már, a természettudomány is foglalko-
zik; söt ezt, kizárólag az ő saját illetékességi körébe tarto-
zónak nyilvánítja. Még talán itt is minden nehézség nélkül
megállapítható volna a határvonal, a két tudomány között.
Mondhatnók p. o. hogy a theologia foglalkozzék az embernek
lelki, — a természettudomány pedig anyagi oldalával. Ámde
a természetvizsgálók, itt lépnek föl leghangzatosabb követé-
léseikkel; azt követelik ugyanis, hogy mindenek előtt az a
kérdés lesz eldöntendő: vajjon lehet-e mégcsak szó is — lé-
lekről, a theológia és bölcészet eddigi fölfogásuk szerint?
söt az általok ugynevezett lélek, nem a testi erök összes mü-
ködésének eredménye-e??!

De már ha ez utóbbi tétel állana: akkor a theologia és a
hit, minden alapot, minden talajt, végképen elveszítene lábai
alatt; akkor mindeniknek a materiálisztikus természettudo-
mány táborába kellene átvonulnia; vagy más szókkal: minde-
nik megszűnnék létezni. Annálfogva a theologia és a hit,
egyenesen az ő foglalkozási körükbe tartozónak nyilvánítják
az embert — anyagi oldaláról tekintve is, annál is inkább,
mert a megváltás fogalma, az embernek egész teljességére
kiterjed; már csak azért is tiltakozik a természettudományok
e téren gyakorolt gyámkodásai ellen. Továbbá a theológiá-
nak kosmologiának is kell lennie, a mennyiben ebből is
több tételt kell kölcsönöznie, miután az ember, az ő vizsgáló-
dásának legkiválóbb tárgya — a világgal lelki testi tekintet-
ben sokszoros összekötetésben áll. Vagy szólhatna-e valamit,
az embernek Istenhez való viszonyáról, a nélkül, hogy egy-

szersmind, a világnak Istenhez való viszonyára is kiterjessze figyelmét?! A biblia épen ezért szól ezen viszonyról, mindjárt a teremtés munkáját tárgyazó fejezetben, s ezt hittani rendszerbe foglalni, — a theologia föladata. Ámde a természettudomány itt ismét versengést kezd a theológiával, s együtt dulakodnak a tér fölött.

A természettudomány tagadja, hogy joga és képessége legyen, egy zsidó ókori okiratnak nyilatkozni efféle tárgyak fölött.

Másfelől a materialistikus irányzat, az ő — világot átölelő — kutatásaira támaszkodva: egyenesen neki ront a biblia és theologia szentélyének. Leszakasztja az oltárról az élő Istent, akár miféle viszonyban legyen a világgal; és helyébe olyan bálványt emel, a melyről senki semmit nem tud. Szabad tetszésére bizván mindenkinek, hogy higgyen benne, vagy ne higgyen.

A hitnek alapja a természetben van. És a természettudománynak ha ugyan a legsivárabb tapasztalat elviségbe nem akar sülyedni, — ha tudomány nevét és jellegét megérdemelni akarja: elvégre is, szükségesképen azon nézetekhez kell eljutnia, a melyek a hit terével érintkeznek.

Ma már leleplezvék, a legszélsőbb végletekig vitt következmények. Ez minden esetre nagy előny! Mert most már a köddel borított közép tájakról mozdulnunk kell, vagy föl- vagy lefelé.

A theológiának, hogy újabb fényt nyerhessen: revisio alá kell vetnie alapfogalmait. Másfelől a természettudomány sem halaszthatja, a revisiónak az ő saját terén is eszközöndő keresztülvitelét. Mert az ő komolyabb képviselői, nagyon jól tudják, — hogy a materializmus számtani műveletében, mily hibás számjegyek szerepelnek! Így létrejön a kiegyenlítés, s megvalósul a kiegyezés, a valódi egyesség a theológia és a természettudományok között, legteljesebb mérvben biztosítván mindenik részére a szabadság, a tudományos vizsgálódás terén. A természettudomány is tisztában lesz magával az iránt, hogy az ő kellőleg megállapított u. n. exact eredményei

elvégre is soha föl nem érhetik, az emberi élet felsőbb rendü kérdéseit. Így megérhetjük, hogy a természettudomány nem fog villongásban állani a theológiával; különben, minél hevesebben tör ki a harc és minél határozottabban nyomulnak mind a két fél harcosai a központ felé: annál gyorsabban bekövetkezik a vég megoldás.

Melyik fél részére dől a győzelem? mindenik azt hiszi; hogy ő fog győzni. Miért? Azért

Mert mindenik fél hisz az igazság erejében. A kik a hit álláspontját foglalták el: úgy tekinték a bibliát, mint a melyben örök igazságok vannak letéve; a hívő ember saját példájában érezi és tapasztalja azok erejét; mellette ténybizonyítékok állanak. Érezi, hogy az örök igazságok, az ő keblében, az örök élet forrását fakasztották fel.

Örömmel fogadjuk a tulsó oldalról is, a mi ellenfeleinknek, az ő bizonyos győzelmük iránt táplált reményeik nyilatkozatait. Amennyiben ezek a remények, csakugyan az igazság győzelme iránt táplált remények. Mert a midőn ők is hitről és reményről szólnak — túlhaladván az érzékies körét — a haladásba vetett hitről, az emberiség végcéljába vetett hitről, az erkölcsi világrend hatalmába vetett hitről szólnak; mely magasan fenlobog mindenütt, az emberi lelkek küzdelmei fölött, s folyvást ama messzefekvő célok felé utal, a melyek sejtelve kiirthatatlanul beoltatott, a materiálisták szívébe is.

Ezen hiten kell, ama reményeknek alapulniok — mert különben üres hit s minden alapot nélkülözö remények volnának azok. A durva materiálizmus, márcsak ezen hitnél fogva is legyőzetett.

Midőn tehát, a mi ellenfeleinknek még a győzelem iránt táplált reményeik is — a mi vértjeink és sisakjaink fényében ragyognak fel: avagy nem fogadhatjuk-e el — bátran és fölemelt fövel, az ő általok kihivott harcot?!!

Pápay Imre.

II.

A meggyőződés elmélete.

A kételkedés, gyanusítás, vallás gunyolás korszakában élünk. Ennek sok okai lehetnek, talán egyik oka sokaknál a meggyőződés ősméretének hiánya: azért akarom jelenleg: a meggyőződés elméletét röviden előadni.

A meggyőződés alapja az igazság.

a) Itt a főkérdés az; mi az igazság?

Igaz az, a mi az ősmérető tehetség eredeti törvényeivel megegyezik, vagy is a mit az ősmérető tehetség törvényei helybehagynak, mert az igazságot az ősmérető tehetség fogja fel. Ezért szokták azt is mondani, hogy az igazság nem egyéb, mint a fogalomnak a tárggyali megegyezése.

E szerint valamely dolognak igazságáról akkor vagyok meggyőződve, midőn ősmérető tehetségem, öntudatom azt helyben hagyja.

Ugyan is tudni kell, hogy az ember lelke három őstehetségének három megfelelő eledele van, melylyel táplálkozva tartatik fenn és boldog a lelki élet; nevezetesen az ősmérető tehetség törvényeinek megfelel az igazság, tehát az igazság az ősmérető tehetség eledele; továbbá az akaró vagy cselekvő tehetség eledele az erkölcsi jó; végre az érzelmi tehetség eledele a szép. Vagy is akkor vagyok meggyőződve az igazságról; ha ősmérető tehetségem törvényeivel az megegyezik, azaz öntudatomnak az jól esik; az erkölcsi jóról akkor vagyok meggyőződve, ha akaró tehetségem törvényei (a lelkiismeret törvényei) azt helybehagyják; a szépről akkor győződöm meg, ha érzelmi tehetségem törvényei abban gyönyörködnek.

Már maga azon körülmény, hogy az igazság ősmérető tehetségünk eredeti törvényeivel megegyezik, mutatja, hogy velünk született képesség az igazságról meggyőződni. Minn alapul tehát az igazságróli meggyőződés? Felelet: egyedül az ősmérető tehetség törvényein.

b) Miként ősméretjük meg az igazságot?

Hogy a meggyőződés, vagy is az igazság feltalálása módját annál könnyebben megértsük, szükséges előre megösmernünk az ide vezető elemző és lehozó utat.

Elemző ut (methodus analytica) a meggyőződésre az, midőn közvetlenül tapasztalunk valamit; p. o. hogy a vas kemény, erről külérző eszközön tapintás által közvetlenül győz meg, hogy v a g y o k, erről közvetlenül öntudatom győz meg, vagy is én-emet közvetlenül érzem, belsőleg tapasztalom.

Lehozó ut a meggyőződésre (methodus synthetica) az, midőn felsőbb igazságból alsóbb igazságot következtetünk; p. o. az Isten böles, ezt következtethetjük azon felsőbb igazságból, hogy az Isten minden tökéletességekkel bir. Ez tehát azon axiomából következik: az egész magában foglalja a maga részeit. Az ily eljárás közönségesen nevezetik megmutatásnak, ez az ugy nevezett logikai megmutatás.

Az elemző ut feltalálónak, — a lehozó ut meggyőzőnek szokott nevezetni.

A meggyőződésre tehát mind a két ut együtt szükséges és hasznos, mert az elemző uton csak magtalljuk az igazságot, de a lehozó ut világosítja meg előttünk, fejt ki és győz meg az igazságról.

Immár mind az anyagi, mind a szellemi világban ezen két uton találjuk fel-, és győződünk meg az igazságról.

Ugyan is két féle világ van, egyik anyagi világ vagy külvilág, a másik a szellemi világ vagy gondolat világ.

1. A külvilág s ennek tünetenyei az érző eszközön keresztül jelentik be magukat elemző uton vagy is közvetlenül az öntudat ösmerő tehetsége törvényeinek, melyek érintetvén ellenállhatatlan szükségességgel kényszeritik az öntudatot a valóságróli (az igazságról) meggyőződésre. Így győződünk meg az égi háboruról a fekete felhőnek, a villámlásnak látása, a dörgésnek hallása által közvetlenül minden további megmutatás nélkül; így győződünk meg az egész külvilág lételéről.

2. A szellem-, vagy gondolatvilágról s ennek jeleneteiről, tünetenyeiről, ezeknek valóságáról éppen így győződünk

meg közvetlenül; nevezetesen a fogalmak, itéletek, következtetések, különösen pedig az észnek eszméi, az ösmerő tehetség eredeti törvényeit érintik, s ha ezekkel megegyeznek, szükségesképen és ellenállhatatlanul kényszerítik a helybenhagyásra vagy is azok igazságáróli meggyőződésre.

E szerint valamint arról, hogy van külvilág, van égiháboru, meggyőznek ösmerő tehetségem törvényei: úgy arról, hogy van szellemi világ, van Isten, ugyanazon ösmerő tehetségem törvényei győznek meg. Nem szükséges itt, de nem is lehetséges további megmutatás, mert az igazságáróli meggyőződés, veleszületik az ösmerőtehetség törvényeivel, tehát közvetlen.

Lehet azonban az igazságot fölvilágosítani, kimagyarázni, sőt bírálat alá venni, vajjon megegyez-e, vagy nem ellenkezik-e a logica törvényeivel. Így p. o. azon igazság, hogy van Isten megvilágosittatik az antologiai, cosmologiai stb. okerősségekkel.

Röviden összevonva az egészet, azt állítjuk, hogy mind a tapasztalati, mind a gondolatvilágban a lélek közvetlenül megtalálja az igazságot elemző tehetségével, de akkor győződik meg az ember tudatosan, ha lehozó tehetségével föl van világosítva.

Ezen közvetlen meggyőződést nevezik tudatnak.

Ezen tudatra vonatkozólag a materiálisták azon hibás megjegyzést teszik, hogy csak az érzéki vagy külvilágban van igazság, csak az a valódi a mit látok, hallok, tapintok stb.; a szellemvilág és annak jelenei csak csalóka tünemények, az ész eszméi csak a képzelő tehetség álmái, képzelményei; és pedig azon okon állítják ezt, mert — úgy mond — az eszmék ingatagok, az embereknek különféle előterjesztései vannak azokról, a bölcsészet, mint észtan mennyire változó, az ész sokszor eltévedt.

Hibásnak állítom a materiálistáknak ezen állítását, mert valóban egy cseppel sincs nagyobb igazság az érzéki világban, mint a szellemvilágban.

1. Először azért, mert a külvilág lételéről ugyanazon

ösmerő tehetség törvényei győznek meg, melyek meggyőznek a szellemvilág létéről.

2. A természet törvényei összefüggésben vannak a szellemvilágnak törvényeivel, sőt ugyanazok.

3. Az ész törvényeiről, jeleneiről való meggyőződéseink nem ingatagabbak, mint az érzéki világ jeleneiről meggyőződéseink; mert ha vannak csalódások a szellemi világban, mennyivel több csalódások vannak az érzéki világban. A szem a távolban hegyeknek nézi a fellegeket, a fátamorgána alkalmával a levegőben lát városokat, palotákat s egyebeket, az égen az egymástól roppant távolságra levő csillagokat egymáshoz közel látja; az indulatok hullámvásai között, vagy betegségben sokszor olyat is lát, olyat is hall az ember a mi nem létezik; ha az észtudományokat különböző időben különbözőleg fogták fel a tudósok: mennyivel különbözőbb felfogás volt és van a természettudósok között a világról, földről, vulkánokról, a betegségről stb.

Mindezekből a következik, hogy az érzéki világról ismeret nem bizonyosabb a szellemvilágról ismeretnél: mind a kettő egy vonalon áll, mindenikben van hiány, fogyatkozás: ugyanazért mindenik igényli a tökéletesedést.

c) Egy dolog van még hátra a meggyőződésre nézve, tudniillik mi viszony van a tudás és hívés között, és hogy tartat-e a hívés igényt a meggyőződésre.

1. Mi viszony van a tudás és hívés között?

A tudás mint feljebb láttuk, közvetlen meggyőződés, a hívés pedig közvetett meggyőződés.

Ez a közvetett meggyőződés (hit) ha mások állítása vagy tanubizonyosága által származik, nevezetetik történelmi hitnek, p. o. hogy Krisztus élt, megfeszített; ha pedig a meggyőződést eszünk törvényei, — okai, — s adatai után következtetjük vagy is közvetítjük, akkor nevezetetik bölesészeti, — vagy okos hitnek, p. o. midőn az Isten szentségéből, igazságából következtetjük, hogy az Isten a jót megjutalmaztatja, a gonoszt megbünteti; az ily hitet egyszersmind tudatnak is vehetjük.

Mind a kétféle meggyőződés, tudniillik a tudás és hivés előfordul mind az érzéki — mind a gondolati világban. Például midőn a király Budapesten megkoronáztatott, ezt a jelen voltak tudják, a jelen nem voltak pedig a hírlapok bizonyosság-tétele után hiszik. Hogy van Isten, ezt a bölcész tudja, a tudatlan ember pedig a tanult ember állítása után hiszi. Hogy a föld kerek ezt a csillagász tudja, a köznép pedig a csillagász által hiszi.

2. Lássuk még, tarthat-é igényt a hivés a meggyőződésre?

Hogy a bölcészeti hit — mely tudat helyet is vétethetik — annyi meggyőződést szerez mint a tudat, erről könnyű meggyőződni: de az a kérdés, vajjon a történelmi hit nyújt-é meggyőződést?

A dologhoz nem értök ebben szoktak kételkedni, pedig nincs igazságuk; mert hiszen a történelmi hitnek is tulajdonképpen éppen az az alapja a mi a tudatnak, tudniillik az ösmerőtehetség eredeti törvényei, a mennyiben a ki által mint tanubizonyosság által hiszünk valamit, annak közvetlen tudomása van a dologról. Például a kinek állítására közvetve elhiszem, hogy a király Budapesten megkoronáztatott, az közvetlen tudja a koronázást, mert jelen volt és látta. Hogy Jézus élt és tanított, ezt az evangyelistáknak és apostoloknak — kik közvetlen hallgatták őt — tanubizonyossága után hisszük el. Tehát a történelmi hit is a tudaton alapul. Természetesen, hogy a tanuknak hitelességétől sok függ: de ha a tanuk hitelességét nincs okunk kifogásolni, s a mit állítanak nincs ellenmondásban az ösmerőtehetség törvényeivel, — ha szinte azoknak néha felettük állhat — akkor nincs okunk a tanuk állításában kételkedni. Például, ha egy hitelre méltó tudós azt mondja egy iskolázatlan embernek, hogy a távirda által egy pillanat alatt a hír ezer mértföldig is eljut, eltartozik ezt hinni, noha ez állítás az ő ösmerőtehetsége törvényeinek felette áll; mert ezen iskolázatlan ember később iskoláztatja magát, s ha a távirda törvényeit megérti, akkor a fenntebbi állítás az ő ösmereti tehetségének törvényeivel is meg egyezik, s az elébbi hit, tudatos meggyőződésévé válik.

Igy vagyunk a keresztyén vallás ösmereteivel, ezekre nézve azt mondjuk, hogy hiszszük; és ezeknek nagyrésze olyan, hogy ösmereti tehetségünk törvényeivel megegyezvén, tudati meggyőződésünké válik; a melyek pedig még felette állanak ösmereti tehetségünk törvényeinek, mint p. o. a szentháromság tana, a feltámadás stb. ezekre nézve — miután a tanuk ellen nincs okunk kifogást tenni — éppen úgy nincs okunk kételkedni, mint a fentebbi iskolázatlan embernek a távirda csudája ellen.

A történelmi hit tehát éppen úgy nyújthat meggyőződést, mint a tudat, mert a hit is tulajdonképpen a tudaton, — az ösmerőtehetség eredeti törvényein alapul.

Ezekből láthatjuk, hogy a hit nemhogy kibékíthetetlen ellentétben állana a tudattal — mint Overbeck állítja, — sőt mind a kettő ugyanazon forrásból, t. i. az ösmerőtehetség eredeti törvényeiből buzog ki.

Valamint az is látható, hogy ha valaki a keresztyén vallás ellen kételyt támaszt: akkor egyszermind kételyt támaszthat mindenféle történettudomány ellen; mert az is, emezek is a historiai hiten alapulnak.

Szentesen, 1876. Augusztus hóban.

Szalai István m. k.,
szentesi ref. lelkész.

III.

Néhány szó a „Tájékozás“-ról.

(Történelmi visszaemlékezés az ugynevezett „Patens“ elleni küzdelmeinkre.)

A folyó évi augusztus hó 23-dikán, egy tudományosan képzett s buzgó protestáns férfitől e következő levelet vettem:

„Nagytiszteletű ur!

Protestáns ügyünk legközelebbi nehéz multjából hozom köztudomásra ezen, szeréntem érdekes történeti adatot. Készítette ezt, azon időben vezérférfiu az egyházi

ügyekben a . . . — i reformált egyház kormányzó testületében, melyet a presbyterialis gyűlésen köztudomásúvá tett. Az alkotmány visszaállítása után jelenben
 . . . Megbizása s felhatalmazásából hozom nyilvánra. — Ha közlésre méltónak és érdekesnek találja, tessék felhasználni. Ez adat világot vet világi férfaink protestáns jellemére, midőn lelkészeinkben félelem s ingadozás váltották fel egymást.

Teljes bizalommal vagyok

őszinte tisztelője

.“

Hogy a neveket miért hagytam ki s miért fogom azokat mindvégig szerkesztői titok gyanánt őrizni, — azt nem sokára világosan meg fogja érteni a tisztelt olvasó.

Most lássuk magát az „érdekes“ történelmi adatot. Im itt következik az, azon módon, amint hozzám, az említett napon beküldve lett.

„**Tájékozás** az egyes gyülekezetek lelkipásztoraihoz s más előljáróihoz az 1860. január 10. kelt vallás és oktatásügyi miniszteri rendelet ügyében.

Miután a magas kormány azon szándoka, miszerint a célba vett új szervezet életbeléptetése az egyházkerületi gyűlések által kezdessék meg, nem sikerülhetett: most már egészen megfordítja a dolgot, s közvetlenül az egyes gyülekezeteken akarván kezdeni a szervezet életbeléptetését, a lelkipásztorokhoz fordul, ezeknek parancsolja meg az új szervezethez vezető legelső tényleges lépést, amennyiben arra kötelezi őket, hogy az említett rendeletet miután az velök hivatalosan közöltetett, a két legközelebbi vasárnapon, szószékből a nép előtt felolvassák.

Ily körülmények között multhatlanul szükséges, hogy az egyes lelkészek s gyülekezeti előljárók, az egyház törvényes jogainak alapjáról le ne tántorodjanak, hanem hiven megmaradjanak azon, s kövessék ők is azon törvényes és egyedül helyes irányt, melyet eddig a szabadon nyilatkozhatott egyházkerületek és megyék követtek.

E czélra nyujtanak némi tájékozást a következő sorok:

A lelkészeknek mindenek előtt meg kell szabadulni azon tévelygéstől, mintha az említett miniszteri rendeletnek általuk, vagy helyettesük és segédük által szószékben való felolvasása nem egyéb lenne, annak pusztá tudomásra juttatásánál, s így oly ártatlan lépésnél, melyet ők az egyház törvényes jogainak, saját hivatalos tisztöknek, s lelkiismeretöknek sérelme nélkül könnyen megtehetnek; — mert ama rendeletnek akár eredetét, s jogi alapját, akár tartalmát és célját tekintjük, tul van minden kétségen, hogy annak felolvasása nem egyéb, mint az államkormány autonomiánk elleni törekvésének tetteleges előmozdítása s oly tényleges lépés, mely nevezett rendeletet annak saját szavai szerint is tüstént életbe lépteti.

Igy kell felfogni ezen rendelet kihirdetésének mivoltát és horderőjét a superintendeseknek, espereseknek és minden más egyházi hivatalnokoknak. E szerint már, a lelkészek a nevezett rendeletet semmi szín alatt, és semmiképen ki nem hirdethetik a következő törvényes okoknál fogva.

1. A lelkészek nem polgári kormány rendeleteknek, hanem az Isten igéjének hirdetői; egyedül ennek lehet helye a templom és szószék is. Ha fordultak is elő netalán egyes kivételes esetek arra nézve, hogy ostrom állapot vagy katonai rémuralom idején lelkészeknek polgári, vagy katonai rendeleteket ki kellett hirdetni: ezek meg nem erőltethetik a kitűzött általános szabályt. A mi lelkészeink nem az államkormánynak, hanem az egyháznak tisztviselői; ha az állam bár mit tudokra akar adni a polgároknak, vannak neki erre szám-talan saját organumai, melyeket e célra használhat.

2. Határozottan eltiltja a lelkészt a nevezett rendelet kihirdetésétől az örök állandóságúnak nevezett — perpetuo duratura lex — 1791. XXVI. t. c. 4. §-ának első tétele, mely azt parancsolja, hogy az „evangelikusok a vallásra tartozó dolgokban egyedül saját egyházi előjáróiktól függjenek“, már pedig, hogy az egyházszervezet tisztán és egyedül vallásra tartozó dolog, tul van minden kétségen, részint azért, mert annak alapelveit egyenesen hitágazatok szabályozzák, részint

és általában azért, mert a bizonyos szervezet, vagy alkotmány, s abban minden változástétel joga a szabad és nyilvános vallás gyakorlatában törvények által biztosított vallásos társadalomnak lényegesen fogalmához tartozik, el annyira, hogy a ki az egyháznak saját szervezete feletti rendelkezési szabadságát tagadja: az tagadja egyszersmind magának a vallásos társadalomnak szabad létezési jogát is. Az is bizonyos e pontra nézve továbbá, hogy a polgári törvényhatóságokat sem emberi, sem isteni törvények szerint a magyarországi evangélikusok egyházi felsőségének nevezni nem lehet.

3. Nem hirdetheti ki az említett rendeletet a lelkész azért sem, mert őt ettől az érvényben s gyakorlatban lévő egyházi törvények, kánonok határozottan eltiltják. Valamint ugyanis az idézett országos alaptörvény az evangélikusokat egyházi dolgokban, egyedül saját felsőbbjeiktől teszi függökké: úgy kánonaink is világosan megszabják, hogy a nem csupán egyes egyházat, de minden, vagy több egyházakat érdeklő fontosabb ügyekben, az egyes gyülekezetek és lelkészek semmi intézkedést semmi lépést ne tegyenek. Így a komjátii kánonok Class. V. kánon I. a vizálcódások eligazítását, különböző ügyek eldöntését, egyházi törvények alkotását egyenesen a zsinat tárgyául jelöli ki; a Geleji-Katona féle XI. és XII-dik kánon, s általában e kánonok zárszava az egyházi rendtartáson való minden változtatást, a fontosabb dolgokban való minden intézkedést az egyes gyülekezetek, lelkészek, sőt egyházmegyék hatásköréből kivévén, egyedül vagy nemzeti zsinatok, vagy legalább a kerületi gyűlések hatáskörébe utasítja.

4. Nemesak egyes kánonok, hanem általában kánonaink, s ezeken nyugvó egyház alkotmányunk organismusa is határozottan eltiltja a lelkészt és egyes gyülekezeteket a fontosabb dologban való minden independens intézkedéstől. A magyarországi evangélikus egyház ugyanis a reformáció kora óta folyvást seniorátusok s superintendentiák organikus kapcsolatában és fokozatos felsősége alatt áll. Ezen fokozatos társadalmi felsőséget erősíti meg a bécsi békekötést becikelyező 1608-ik évi koronázás előtti t. c. 2-ik §-sa; erről szól

az 1791. XXVI. t. c. 4. §-sa is; ezt rendelte és állapította meg tisztábban a reformált egyházra nézve az 1821—2-ik évi general konvent is; ezen fokozatos egyháztársadalmi felsőség elve és szabálya vonul át minden kánonainkon is, melyek a seniorátusokat, superentendentiákat, egyházmegyei, kerületi nemzeti zsinatokat az egyház társadalom organismusának kiegészítő s nélkülözhetetlen tagjaiként veszik fel és állapítják meg. A hol pedig ily fokozatos egyházi felsőség van; ott függetlenségnek, independentismusnak, fejetlenségnek, melyeket mind a komjáti mind a Geleji Katona kánonok különben is általában és határozottan kárhozzatnak, semmi helye nem lehet.

Ezen kánonokról pedig, melyeknek egész mivolta s egyes pontjai eként eltiltják a lelkészt az említett minist. rendeletnek; mint egyházunk törvényes alkotmánya felforgatójának kihirdetésétől, az 1791. 26-ik t. c. azt határozza, hogy azokat mind addig, míg helyökbe az egyház törvényesen másokat nem állit, sem hatósági parancsok, sem királyi resolúciók meg nem változtathatják.

5. Nem hirdetheti ki a lelkész a nevezett rendeletet azért sem, mert különben esküjét megszegné, nemcsak annyiban a mennyiben a kánonokra, egyházi felsőség iránti törvényes engedelmességre, hanem annyiban is a mennyiben a presbyteriale regimenre meg esküdött. Hogy e rendelet kihirdetése a kánonok, s az egyházi felsőség tényleges megsértése nélkül meg nem történhetik: azt az előző pontokban kimutattuk. De ellenkezik ama kihirdetés a presbyteriale regimennel is, melynek természete nem csak abban áll, hogy az egyházi igazgatásban a világi tagok is részt vegyenek, hanem főként abban, hogy az egyház, az állam tényleges befolyásától függetlenül, a maga belügyeit önállólag, törvényes és illetékes hatóságai és képviselői által intézi.

6. A dunamelléki, tiszáninneri, és tiszántuli reformált egyházkerületek lelkészeit eltiltják ama ministeri rendelet kihirdetésétől saját egyházkerületeiknek a közelebbi időkben hozott és kibocsátott törvényes határozatai is, melyek szerint meghagyatik mind az egyes lelkészeknek, mind az egyház

más hivatalnokainak, hogy a cs. nyiltparancs életbeléptetésére segédkezet ne nyujtsanak, s minden ez ügyre vonatkozó dolgokban az 1791. 26. t. c. 4. §-sa szerént egyedül saját felsőbbjeiktől függjenek.

Az egyes lelkészek tehát akár egyházi, akár polgári uton vennék a kérdéses rendeletet: az elsorolt törvényes okok alapján egész szelidséggel és illedelemmel jelentsék ki, hogy ők annak kihirdetésére jogosítva teljességgel nincsenek, s ezen ügyben, mint minden más ily dolgokban is utasítást és rendelkezést az erre egyedül illetékes egyházkerületi közgyűléstől várnak. Az elsorolt törvényes okokkal védelmezhetik a lelkészek magokat akkor is, ha az államhatóságok vagy törvényszékek által e részben megkérdetnek.

Midőn a lelkész a rendelet kihirdetését kívánó hatóságnak a felszámolt törvényes okokon illedelemesen megfelelt: tegyen a maga eljárásáról kimerítő jelentést gyülekezete presbyteriumához, a mely ezen törvényes eljárást magáévá tenni, részéről is védelmezni s tetleg követni köteles. A presbyteriumhoz tett jelentés után értesitse a lelkész az egész ügyről hivatalosan a maga esperestjét, a ki ha ne talán az egyes presbyteriumok, és lelkészek a kijelölt törvényes utról eltántorodnának, azokat hivatalos tiszténél fogva a törvény útjára viszszavinni és védelmezni köteles.

Ha pedig bármi oknál fogva a lelkész oda tántorodott, hogy a nevezett rendeletet kihirdette: a presbyterium az elsorolt törvényes okokon jegyzőkönyvileg jelentse ki ezen törvénytelen eljárás elleni óvástételét, a rendelet végrehajtására vonatkozó minden utasítást egyedül az egyházkerületi közgyűléstől s az egyház törvényes felsőségétől várjon, s általában az egyházszerkezeten minden változtatást egyedül a törvényes egyházkerületi gyűlés körébe utasítson.

Az egyház alaptörvényei ellen cselekvő vagy izgató lelkészek és mások ellen, az egyházi törvényszékek fognak rendszerint és kánonaink értelmében eljárni; mint szinte azok ellenében is, kik az egyház belügyeire nézve az egyházi hatóságok mellözésével polgári kormányhatóságokhoz folyamodnak.

Azon lelkészek pedig, kik az egyház törvényes jogaihoz való hűségökért sérelmet, fogságot, vagy bármi kárt szenvednének, erkölcsileg biztosítva lehetnek arról, hogy az illető egyházközségtől, megyétől, vagy kerülettől kárpótlást nyerendek, s hivataluk állandó lelkésszel betöltetni nem fog.

II. Mindazon törvények, melyek az egyes papokat a kéréses minist. rendelet kihirdetésétől eltiltják, kötelezik az eszpereseket, superintendenseket, segéd, és főkurátorokat is, és pedig kettős mértékben; mert ők, tisztok szerint a törvénynek örállói, s az egyház szabadságának védelmezői. Ennélfogva semmikép sem tehetik azt, hogy a hozzájuk megküldött rendeletet tudomás, vagy életbeléptetés végett a gyülekezetekhez, vagy azok lelkészeihez megküldjék: mert az elsorolt törvényeknek ők is alatta állanak. A törvényes intézkedések egyező voltának lehető eszközlése végett a superintendensek minden fontosabb eljárásaikról egymást hűségesen értesítsék.

III. Az egyházközségi, egyházmegyei és kerületi gyüléseket a magok törvényes alakjában a kánonszerű gyakorlat szerint, midőn a szükség kívánja, mindenütt meg lehet és meg kell tartani a következő törvényes okokon:

1. A nyilvános szabad vallásgyakorlat alapján, melyét számunkra a bécsi és linci békekötések, az 1791. 26. t. c. biztosítanak, s a mely, gyülések szabad tartása nélkül nem is képzelhető.

2. Kánónaink alapján, melyekre megesküdtünk, s melyeket hatósági parancsok vagy királyi kiboocsátványok által megváltoztatni nem lehet.

3. Az 1791. 26. t. c. 4. §-sa alapján, mely ezt mondja „liberam fore evangelicis consistoriorum quorumvis celebrationem“.

.....-ról közli

.....“.

Most egyelőre csak azt legyen szabad megjegyezni röviden, hogy ez itt közölt „Tájékoztás“-t én fogalmaztam, és pedig magam, egyedül, minden irányadás és utasítás s minden segítő küldöttség vagy társak nélkül oly módon, hogy

ahoz szerzői jogot rajtam kívül legkisebb mértékben is senki nem tarthat. Ezek szerint tehát, saját művem küldetett be hozzám mint szerkesztőhöz, hogy azt, mint egyenesen más művét közöljem folyóiratomban. És ez, nem első eset már! Ezelőtt mintegy három évvel ugyanis, egyik derék és kitünő tudós magyar protestáns egyén, egy oly valódi történelmi becses biró nyilvános értékű okiratot küldött be hozzám, közlés végett, amelyet a magyar protestáns egyház több kitünő férfiai ünnepélyesen aláírtak; megnevezte és nyilván megneveztetni kérte a beküldő, a szerző nevét is, holott az, szerencsétlenségemre ismét nem más mint én vagyok, még pedig épen oly eredetileg, önállólag és egyedül, mint a Tájékozásnál valék. Ezt, az általam kiválóan tisztelt beküldőnek egyszerűen tudtára adván, a kéziratot visszaküldém.

Igennagy gyarlóság lenne tőlem, a tisztelt beküldőket csak legkevésbé is kárhoztatni; ők a lehető legjobb hiszemmel és őszinte, tiszta jóakarattal cselekedtek. Még tájékozatlansággal sincs jogom vádolni őket; mert nekik nem volt s talán ha akarták volna sem lett volna módjuk abban, hogy ama két okirat valódi szerzőjét megtudhassák. Nincs okom gyanusítani vagy vádolni azon férfiakat sem, akik mint szerzők említették meg a beküldők által; mert ez, nagyon könnyen megtörténhetett ártatlan félreértésből is. A kérdés alatti két okirat ugyanis, igenszámos hivatalos és magán körökben, a viszonyokhoz képest most kisebb majd nagyobb nyilvánossággal előterjesztett és pedig anélkül, hogy az eredeti szerző nevének megtudására legkisebb szükség is lett volna. Elöttem tehát nagyon természetesnek látszik, hogy itt vagy amott, az előterjesztő vagy megküldő elnök vagy jegyző gondolatott szerzőnek, kivált a közelebbi években, vagyis már 15—16 évvel az okiratok keletkezése után.

Bár miként legyen ez, anyi mindenesetre bizonyosnak látszik, miszerént nem tartozik épen a mindennapi dolgok közzé, hogy valamely szerkesztőhöz saját művei küldetnek be közlés végett, jó hiszemmel, idegen szerzők neve alatt. Parányi mérvben ezen esetecke is mutatja, hogy szántsán-

dékos rosz akarat vagy esalás nélkül is már forrásaiban mily könnyen megromolhatik a történelem s mily nagy szükség van igensok ponton a vigyázatra sőt néha néha a legerősebb történelmi bírálatra is.

Kiváltképen egyháztörténelmi érdek az is, ami engem e rövid közlemény irására indított; mert tul van minden kétségen, hogy a patens elleni küzdelem s az annak válságos tetőpontján álló Tájékozás, történelmi értékkel bir. Talán szabad tehát hinmem, hogy valamint most, a tisztelt olvasók egy része nem minden érdekeltség és tanulság nélkül fog végig futni a következő sorokon, — ugy a történetíró is, legalább némi részben, fogja használhatni azokat valaha.

Nem tartom ezuttal szükségesnek, de nincs is időm reá, hogy valami nagyon messziről kezdjem a dolgot. Szoritkozom csak a legszükségesebb előzményekre s majd magának a Tájékozásnak létrejövetelére és későbbi sorsára.

A legszerencsétlenebb gondolat volt az osztrák abszolút kormánytól az 1859-dik évi szeptember 1-sőjén kelt általánosan ösmert patenset s az azt kísérő miniszteri rendeletet, különösen a fenforgott előzmények s a létezett időviszonyok között kibocsátani s azok által a magyar protestáns egyház történetileg kifejlődött törvényes alkotmányát mindenestől romba dönteni s annak helyébe, hatalomszóval egy gyökerestől ujat állítani akarni.

Előtte volt már a kormánynak az általa 1856. augusztus 21-dikén kibocsátott egyházszervezeti törvényterv sorsa, amely tervet, a szabad véleménynyilvánításra felhívott egyházkerületek, mindjárt 1856. szeptember elejétől november elejéig, tehát mintegy két hónapi időköz alatt, törvényes gyűléseikben mindnyájan egyhangulag visszautasítottak s a szervezet megállapítása végett szabályszerű zsinatot kívántak. Ezt s az iskolák törvényes szabadságának visszaállítását kérte három református egyházkerület részéről személyesen is egy küldöttség, 1857. apr. 20. Bécsben a Felsőg előtt.

Ha tehát 1856-ban s 7-ben önként, szabadon és ünnepélyesen így nyilatkoztak a kerületek, ugyan miként lehetett azt

még csak távolról is gondolni, hogy egy pár év múlva már, saját tényökről elfelejtkezve s önnönmagukat rut következetlenséggel arculverve, önként és csendesesen, úgy amint kívánta-tott vagyis parancsoltatott, elfogadják a patenset vagyis nyílt parancsot, amely külső tekintélyre nézve nagyobb, imponálóbb volt ugyan ama miniszteri tervezetnél, de tartalmára és irányza-tára nézve még vészesebb és sérelmesebb mint az. Valóban arra, hogy a kerületek, a patensnek egyenesen ellene nyilatkozza-nak és el ne fogadják azt, különösen kezdetben, nem kívánta-tott semmi különös elszántság, csak egyszerű következetes-ség. Ah ekkor még, a magyar protestánsok egyházi és iskolai közérzülete, nem volt a különféle zofizmák, dialektikák és sokféle gyarló érdekek által aként félrevezetve és elszédítve mint későbbben.

Ezekhez járult még éspedig mint nem csekély tényező, az osztrák abszolút kormánynak és egész politikájának az olaszországi háboru eredménye által történt végzetes elítéltetése is. 1859. april 29. nagy göggel benyomul Gróf Gyulai Ferenc osztrák hadvezér az ellenfél földére; május 19-dikén villannak fel Montebellónál a legelső kis ütközetben a fegyverek s június 8-dikán már, a magentai ütközet után, az olasz nép roppant örömrivalgása között Napoleon és Viktor Emánuel Milánoba tartja bevonulását! A gróf Gyulai hátrá-lása s „rückwärts konzentriren“-féle jelszava pedig, világ-szerű neveltség tárgya lett. A gögös hadvezér letevése, a nagy-hirü várnégyszegbe való visszavonulás, s az osztrák haderő számszerénti tulnyomósága, már mind nem ért semmit; el kel-lett jönni június 24-dikének Szolferinánál, a hol az osztrák-magyar sereg teljesen megveretett és a szép Lombárd-Velence el lön vesztve . . . örökre! S ne tagadjuk, hogy ezt így óhaj-tották, így kívánták magukban, sokan a magyarok közül is, éspedig mondhatjuk, minden vallás és helyzet különbség nél-kül, mert érzették, hogy ha a sors az abszolút kormányt hatal-masan meg nem fenyíti, a haza sorsának jobbra fordulását várni, merő hiábavalóság.

Ily körülmények közt már, valóban rendkívüli gyarlóság

volt azt még csak képzelni is, hogy a magyarországi protestánsok s ezek között különösen az abszolút korszak alatt legtöbbet szenvedett tiszta magyarok és alkotmányos magyar érzelműek, a patensnek legalább is nagyon kétes értékű ajándokát, egy hitelét és tekintélyét a haza szintugy mint a külföld előtt elvesztett s e mellett nyilván ultramontán érzelmű, Róma uszályát hordó, konkordatumos kormány kezéből könyvedén elfogadják.

A patens s az azt kísérő miniszteri rendelet a magyarországi protestáns egyesek, gyülekezetek, megyék s kerületek óriási nagytöbbsége által csakugyan el nem fogadtatott, félretétetett; ez ügyben a gyűlések legnagyobb része, a határozott tilalom ellenére is, még 1859-ben megtartatott, a következő 1860-dik év januáriusának végén pedig, a bányakerületi ág. hitv. s a református négy egyházkerület részéről, a Felsőg elébe járulás végett egy oly, számos tagokból álló s tekintélyes küldöttség gyűlt össze Bécsben, milyenhez hasonló, a magyarországi protestáns egyház kebeléből, már régóta nem közeledett a trón zsámolyához.

Tagjai valának ezen küldöttségnek:

Az ágost. hitv. evangélikus bányakerület részéről: Báró Prónay Gábor, B. Podmaniczky Armin, Dezseffy Ottó; — Esztergály Mihály, Székács József, Schnell Károly.

A dunántuli ref. egyházkerület részéről: Nagy Mihály, Blaskovics Pál, Konkoli Thege Balázs.

A dunamelléki ref. egyházkerület részéről: Gróf Teleki Gyula, Gróf Teleki Sándor, Egressy Sámuel, Török Pál, Erdélyi Ferencz, Szalai Sándor, Fördös Lajos.

A tiszáninneri ref. egyházkerületből: Idősb Báró Vay Miklós, Gróf Vay Dániel, Gróf Pallavicini Roger, Ifj. Báró Vay Miklós, Báró Vay Béla, Bernáth Zsigmond, Dr. Ferenczi József, Hegedüs László, Zsarnay Lajos.

A tiszántuli ref. egyházkerület részéről: Gróf Dégenfeld Imre, Tisza Kálmán, Lónyai Menyhért, Balogh Péter, Révész Bálint, Révész Imre.

E küldöttség, melynek elnöke s vezére idősb Báró Vay

Miklós volt, január 23-dikán tartá első ülését. Célja az volt, hogy személyesen megjelenvén a Felső előtt, egy jó előre elkészített s a küldöttség által helybenhagyott tüzetes és indokolt előterjesztésben a patens visszavételét, vagy mint némi kimélettel mondtuk, „megszüntetését“ kérelmezze. E feladat, már rendkívül nehéz volt, a többek közt azért, mert épen utban talált bennünket a január 10-diki miniszteri rendelet, amely mellözve már az egyházmegyei s kerületi hatóságokat, közvetlenül az egyes lelkészeknek és gyülekezeteknek parancsolja meg a patens életbeléptetését és pedig polgári hatóságok útján. A bécsi kormány tehát, nemcsak hogy el nem csendesedett és vissza nem vonult az egyházkerületek végzéseinek s a küldöttség közeledésének hire hallására, hanem még bátrabbá és merészebbé lett. ¹⁾

A küldöttség elnöke, B. Prónayval együtt a legnagyobb buzgósággal mindent elkövetett, hogy a Felső eleibe bocsáttassunk; de ezt meg nem nyerhettük és pedig azért, mert mi, csak mint a kormány által már megszüntetettnek, nem élönek tartott egyházkerületek képviselői akartunk a Felső előtt megjelenni. Erösen kinálták a miniszterek, hogy ha már nem is úgy, mint a patens szerinti új egyházkerületek képvi-

¹⁾ Egyébiránt, részemről legalább meg vagyok győződve, hogy a január 10-diki rendkívül kemény rendelet, csak politikából dátaltatott előbbre, t. i. január 10-re; mert voltaképen nem egyéb az, mint űtromf a tromfra, vagyis válasz a tiszántuli egyházkerületnek Debrecenben január 11-dikén, a legvilágosabb tilalmak ellenére is megtartott óriási gyűlésére, amelyre több ezer ember be lön gyűjtve a vidékről is. stb. stb. Sajnálni lehet, hogy ottan-ottan némi tüntetés féle is mutatkozott, a magasztos egyházi ügyben; de épen ezért nem lehet nagyon csudálkozni a bécsi miniszterium január 10-diki kemény válasza felett sem. Mert, hogy ez csakugyan válasz, előttem abból is világos, mert a lapok s azok közt még a hivatalosok is, már széltére közölték a debreceni gyűlés dolgait s a január 10-diki miniszteri rendeletről még semmit sem tudtak, hanemcsak több nap mulva közölheték azt. A kormány szolgálatában állott Evangel, Wochenblattnak sem január 12-diki, sem január 19-diki száma nem volt még képes közölni ama rendeletet, hanem csak a január 26-diki; holott a február 5-diki miniszteri rendeletet pl. már február 9-diki száma közölheté. Nyilván emlékszem, hogy mi is, csak bécsi utunkban, január 20 után Érsekujvár körül láthattuk azt a magyar hivatalos lapban legelőször.

selői, tehát úgy, mint magán emberek jelenjünk meg s ekkor is szívesen bebocsátanak; de ezt meg, már mi nem fogadtuk el s küldetésünk jogi alapjának hűtlen elhagyása nélkül nem is fogadhattuk. Jól tudtuk mi azt előre, hogy eféle akadály gördítették utunkba; de nem tágitottunk semmit; mert hiszen, a Felséghez élő szóval intézendett ünnepélyes előterjesztésünk is, ezen világos szavakkal kezdődik: „Mi, mint a magyarországi ágostai és helvét hitvallásu törvényes egyházkerületek kinevezett képviselői állunk Felséged atyai kegyes színe előtt.“

Elvégre is minden fáradságsikertelen volt, minden remény meghiusult, s noha ügyünket még a bécsi sajtó is kitünő figyelemmel kísérte s legnagyobb részben pártfogolta, néhány nap mulva be kellett látnunk, hogy az időt már hiában töltjük Bécsben. Január 28-dikán, déli 12 órakor tehát, Id. Bátor Vay Miklósnak néhány rövid de igen komoly és erőteljes bucsuszava s Balogh Péter helyettes szuperintendensnek erre adott köszönő válasza után, épen szétoszlandók valánk, midőn egyik, különben igenderék s nagy tiszteletre méltó lelkész-társunk, t ö b b ö n k m e g l e p e t é s é r e mindnyájunk nevében el kezdett imádkozni s egy jó hosszú könyörgést s az után Mi atyánkot, áldást stb. mondott, s így oszlottunk csakugyan el. ²⁾

²⁾Nyilván a meglepettek közt voltam én is, nem csak azért mert a küldöttség tanácskozásai ima nélkül kezdődvén, azt hittük, hogy épen úgy fognak végződni is, s legkisebb előleges tudomásunk sem volt az ellenkező bekövetkezéséről; hanem azért is, mert részemről semmiféle oly imádkozásnak helyeslője s barátja nem vagyok, amelyhez az ostentatciónak vagy produktciónak, az őszinteség és természetesség hiányának s más efélének még csak árnyéka is férhetne. Nekünk magyaroknak sehogy sem jól állának ezek az uton-utfélen való pietisztikus imagyakorlatok. Nagyon jól ösmerem a maga helyén való igaz könyörgésnek kibeszélhetetlen magasztos erejét; de a tulzásokat helyeselni itt sem lehet. Volt a többek közt egy oly külföldi protestáns lelkész ösmerősöm, aki az árnyékszékbe is magával vitte az imakönyvet és ott imádkozott. A minap egy külföldi jezsuitával utaztam együtt vasuton, fiatal nők is ültek ott, és a szegény barát, órákon keresztül, mozgó szájjal folyvást morzsolta a breviariumot. Az efélék már csakugyan nem illenének magyar emberhez; pedig a pietizmusnak tényleg vannak ám, különösen némely külföldi protestánsoknál ily ragályos kór tünetei.

Lónyai Menyhért azonban, már praktikusabban gondolkodott s még egy pár nap előtt, a küldöttség egyik ülésében azt indítványozta, hogy üres kézzel még se menjünk haza s ezentul se legyünk ódott kévék, hanem értsünk egyet s állapodjunk meg itt abban, hogy a kormány rendeleteivel s eljárásával szemben, miként viseljük magunkat otthon s e végre készítsünk részletes utasítást; s ezt valóban meg is várta tőlünk egyházunk közügye s most már még nagyobb bizonytalanságban s szorongatásban lévő küldöink érdeke, kívált ha el gondoltuk, hogy gyűléseket Isten tudja mikor tarthatunk. Így született a T á j é k o z á s, mert nem más az, mint az említett utasítás.

Amint Bécsből haza jöttünk, egyik első dolgom az volt, hogy a Tájékozást az egyházkerületi levéltár számára saját kezűleg lemásoltam s ezen példányra, amely mai napig megvan, mindjárt akkor, szóról szóra a következő sorokat irtam:

„Emlékezetnek okáért.“

„Midőn azon magyar protestáns egyházi küldöttség, amely kerületi megbízások folytán, 1860. január utolsó napjaiban Bécsben töltötte az időt, értesült arról, hogy mint küldöttség Ő Felsége elébe bocsáttatni nem fog: kimondván egyfelől azt, hogy magán kihallgattatásban részt semmi esetre sem akar venni; másfelől egyik tiszántuli követ Lónyai Menyhért ur indítványára elhatározta, hogy a január 10-diki sérelmes miniszteri rendelet ellenében tájékozó utasítást fog készíteni, hogy a felekezet ezentuli eljárása is törvényes, öszhangzó és következetes legyen, s ezen utasítást, az indítvány szerint, minden küldöttségi tagnak alá kelendett írni. Az indítvány egyhangulag elfogadtatott. s én alulírott, minden irányeszmék vagy elvek kijelölése nélkül, az utasítás elkészítésére megbizattam. El is készítettem azt mindjárt másnapon, amint lehetett egy vendéglőben. Felolvastam azonban, csak a küldöttség utolsó ülésében, január 28. szombaton; amidőn az, szóról szóra, közegyetértéssel helybenhagyatott s csak a lelkészek kárpótlásá-

ról s a superintendensek kölcsönös értesítéséről szóló két rövid pont tétetett hozzá küldöttségileg. Az ünnepélyes aláírást és kibocsátást azonban, nem tartotta a küldöttség a maga pozitív jogkörébe esőnek, de felruházta e mellett ez utasítást, minden lehető erkölcsi tekintélyvel.“

Tul van minden kétségen, hogy a küldöttség némelyik tagja tulkeménynek tartotta a Tájékozást, azt pedig mindnyájan tudtuk, hogy erős összeütközést s döntő harcot fog előidézni; különösen Lónyay Menyhért azonban igen erélyesen védte a Tájékozás eredeti változatlan szövegét s minden lágyítást ellenzett. A jelen volt lelkészek nagy többsége is kitünő örömmel és helyesléssel fogadta azt s mindjárt ott Bécsben, az én diktálásom után számosan leírták, úgy hogy egy pár nap mulva már, az ország különböző vidékein, több példányban kerengett szerteszét a nem csekély hatásu irat.

Idősb B. Vay Miklós Ó Exa, B. Prónayval együtt, legfelsőbb felhivás folytán, a küldöttség széteszlása után is, ismételve folytatván a bécsi miniszterekkel való s elvégre is sikertelen értekezést, eljárásáról közvetlenül értesíté a pesti protestáns köröket, s ezeknek egyik tanácskozmányából bocsátatott ki 1860. február 11-ről egy Irányadó című irat, amely előadja a Báró ur eljárásának történetét s 12 pontban ismét utasítást ad a további teendőkre nézve.

Ezen utasítás készítőinek s kibocsátóinak nevét mai napig sem tudom, s tagadhatatlan, hogy azt, mi debreceniek és tiszántuliak némi megütközéssel fogadtuk; nemcsak azért, mert a pesti tanácskozmányokban, tudtommal senki közülünk részt nem vett, hanem azért is, mert ha van már egy minden esetre tekintélyes s részben hivatalos körből származó utasítás, nem tudtuk elvélni, hogy miért jö létre néhány nap mulva egy másik?

Kétségtelen az is, hogy az Irányadó, bár egyenesen hű az autonomiához s határozottan patens-ellenes, mégis sokkal gyengédebb és békülékenyebb mint a Tájékozás. Ugy látszik, mintha előkészítő első lépés akarna lenni, egy az eljöheto alkalmas időponon nem sokára létrehozandó ügyes közvetítés-

hez. A Tájékozást egyenesen félretenni azonban, az Irányadó sem látta jónak, sőt így szól arról, 7-dik pontjában: „A január 10-diki miniszteri rendelet a templomban s általában lelkész által egyáltalában ki nem hirdethető, azon fontos okoknál fogva, melyek a Tájékozás című jegyzékben elsorolva vannak s mely Tájékozás című dolgozat újból átnézettvén, némi igen csekély kifejezés kihagyása mellett, teljes szövegében helyesnek találtatott arra, hogy annak aztán, az egyes szuperintendentziális, vagy a seniorum collegiumok tanácskozmányaiban, hivatalos erő is adattassék.“

A tiszántuli ref. egyházkerület kebelében, csakhamar, nev. mártzius első napján megtartott nem a seniorum collegium vagyis esperest kari gyűlés, amelynek már egyházunkban 1822 után sem helye sem értelme nem volt, hanem egy szuperintendentzialis értekezlet, amelyen számos esperestek, segédgondnokok s más egyháztagek valának jelen. Ezen értekezlet teljesen elfogadta és szentesítette a passzív ellentállás elvét s 3. szám alatti határozatában a Tájékozásról ezt mondja: Ezen Tájékozás, miután annak főbb pontjai gyökeresen megvitattattak, e tanácskozmány által is elfogadtatik s kötelező hivatalos utasítás gyanánt, az esperesti hivatalok által, minden egyes gyülekezetben köröztetni rendeltetik.“ Egyenesen mint ilyet említi azt, azon szuperintendensi ünnepléses buzdító szózat is, amely az említett értekezlet határozata folytán bocsáttatott ki.

Az erélyes védekezésre és ellentállásra nézve azonban, sokan nem várhatták be mártzius első napját, mert a kormány hivatalnokok naponként zaklatták az egyes lelkészeket, erős fenyegetéssel kényszerítvén őket a január 10-diki rendelet kathedrai felolvasására, vagyis a patens szerinti egyházszervezet tényleges életbeléptetésére; az alsóbb néposztály kebelében pedig, különböző tájakon már határozottan szárnyalt a hír, hogy a Felsőg a népszámára valami jót akar adni a pátenstben, az egyházi adót lejjebb szállítani, a szegény ekkléziák terhén könnyíteni, a gazdag papi fizetésekből levonni, stb. s ez az oka annak, hogy a papok nem akarják felolvasni

és életbe léptetni a felsőbb rendeleteket s e részben az urak is egyetértének velök stb. stb. E mellett az 1860. február 5-diki miniszteri kibocsátvány már, noha folyvást ragaszkodik a patenshez, de igen szelid, békülékeny hangon szól, kiméletes eljárást, bizalmas tárgyalásokat stb. ígér, s mindezek felett még, épen ez idő tájban jutottak hazánkban is köztudomásra több kitünő német protestáns tudósok: Jakobsonnak, Lechlernek, Schenkelnek, Hoffmannak és másoknak egyenesen a patenset pártoló s az azt el nem fogadó eljárását határozottan rosszaló nyilatkozatai; arra pedig, természetesen, különös és folytonos rendőri gond volt, hogy a mellettünk szóló kedvező külföldi sőt hazai nyilatkozatok, gyűlési tárgyalások stb. hazánkban köztudomásra ne jussanak; és hogy, míg a kormány szolgálatában állott pesti Evangel. Wochenblatt nagy fennyen szerepelt, addig, az autonomiához hű egyetlen magyar protestáns egyházi heti lap mindenféle zaklatásoknak és elnyomatásoknak ki legyen tételve. Egy szóval: az 1860-dik évi január s különösen február havában az egyes lelkészek ellen mindenfelől feltornyosult a vész és „a habok már már lelkünkig értenek“! És tagadhatatlan, hogy ezen rendkívül válságos ponton, a vész feltartóztatásának dicsősége kiváló mértékben az egyes lelkészeket illeti, mert ők voltak most már a közvetlen és folytonos zaklattatásnak kitétetve és ha ők nagy számmal eltántorodnak, nincs erő, a mely a rohanó árt feltartóztat-hassa. E ponton tett kitünő szolgálatot a Tájékozás is, amelyet bizony épen zsebre nem dugtunk, hanem a különben is folyvást tudakozódó s irányadást kereső lelkésztársak között, mindjárt Bécsből hazajöttünk után, magán uton egész készséggel terjesztettünk szét, addig is míg eljött a már említett mártzius 1-ső napján tartott egyházkerületi tanácskozmány, amelynek idézett végzése folytán, a Tájékozás annak rendi szerént hivatalosan közölve lön s így az egyes lelkészek, a január 10-diki rendelet ellenében, már saját törvényes eljáróik által is hivatalosan, nyilván és ünnepélyesen védve valának.

A hova a Tájékozás akár előtte akár utánna mártzius-
 PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ. 31

nak eljutott, ott ugyan a lelkész az egyház szabadságának alapjáról le nem lépett és a parancsolt szervezetet életbeléptetni meg sem kísérlette.

Jókor észrevette ezt a kormány s a nagyváradai országos törvényszék s hihetően a többi is, már február végén elrendelte, hogy az egyes ref. lelkészekhez és esperestekhez a szuperintendenzia által 1859. szeptember 1. vagyis a patens kelte óta küldött iratok mindenütt koboztassanak el. A Tájékoztás ellen pedig különleges és igen dühös hadjárat indított. Egyik derék, egyenes jellemű tisztos öreg és tekintélyes esperest néhai Daróczy Mihály karcagi lelkész, bírói vizsgálat alá fogatván hozzá a legelső kérdés is ez volt: „A Tájékoztás című köriratot, mely a császári legfelsőbb nyílt parancs . . . stb. ellen a lelkészeket, esperesteket stb. ellentállásra és ellenszegülésre hívja fel, . . . kitől melyik napon, mi uton kapta“ stb. — Török szent miklósi egyik lelkész néhai Szondy Lajos, még februárban fordulván meg Debrecenben, engem mint régi ösmerősét felkeresett s panaszolván előttem a patens miatti zaklatott helyzetét, átadám néki a Tájékoztást. Hogy az illető szolgabíró mily modorral kutatott parókhiján, azt, az öreg Daróczy egy, a helyettes szuperintendensi hivatalhoz intézett bizalmas levélben így említi: „Török Szent Miklóson e tekintetben is ur, szolnoki cs. k. szolgabíró igen botránnyosan járt el. Mert anélkül, hogy előlegesen fel is szólította volna a lelkészt, ennek távollétében, többed magával reámenvén a parókhijára, a muzeumot férje távollétében megnyitni nem akaró és másnapra bizonyosan haza térendő férje megérkezéseig a kulcsot átadni nem ajánlkozó lelkészre ellenére, kit elfogatással fenyegetett, erőhatalommal elfoglalta a muzeumot és délelőtti 11 órától fogva estveli öt óráig tartó kutatást tett, összehányván és keresvén minden, még zár alatti iratokat is; elvitte az egyház gyűlési és körleveles jegyzőkönyvét, a szinte megtalált tájékoztási iratot az egyes gyülekezetek lelkipásztoraihoz s más előljáróihoz, melyet ő (t. i. Szondy L.) Debrecenben létekor hozott onnan, mert még akkor nem volt általam köröztetve, ezt én, csak a

mártzius elején tartott konferentzia után, a hozzám megérkezett főpásztori szózáttal együtt tettem.“ stb.

Nem sokára lett alkalmunk nekünk s épen nekem is itt Debrecenben, megfizetelő látogatásokat nyerni a pátens és Tájékozás ügyében.

Az 1860-dik évi april 2-dikán délben, egy velem bizalmas viszonyban állott tiszt es egyén jelent meg nálam s átadván nekem a Tájékozásnak fent említett, általam a levéltár számára lemásolt példányát, mondá, hogy tegyem azt, ahova tudom, mert itt van Váradról Pópa ő nagysága a vizsgáló biró. Ezzel ő elment, anélkül, hogy tőle valami bővebb felvilágosítást nyerhettem volna. Én pedig megvallom, nem kevésbé megütköztem és felindultam, nem azért mert csak e percben tudtam meg a Pópa ur itt létét, hanem azért, mert nem tudtam elgondolni, mi dolog lehet az, hogy egy általam fogalmazott ugyan, de most már nyilvános és hivatalos köztekintélylyel biró irat, a próbáltatás perceiben, ily rövid uton és ily rejtélyesen visszaadatik nekem? Legtávolabbról sem volt szándékomban csak egy percre is tagadni azt, hogy a Tájékozást én fogalmaztam; a hozzám visszajuttott példányt azonban, szobámon kívül mégis tüstént elrejtettem, mert a fentebb közlött Pro memoria tóldalék által, nem akartam legkevésbé is kellemetlenségbe hozni Lónyay Menyhértet, aki iránt én különös hálával is tartoztam. ³⁾

Az említett nap délutánján 3 és 4 óra között, épen a szőlőbe indulván, már csaknem az utcaajtóhoz értem, midőn az kinyilván, hat uri egyén lépett be, kik közül három, merőben ösmeretlen volt előttem; az ösmerősök közül két városi hiva-

³⁾ Anélkül, hogy Id. B. Vay Miklós, Tisza Kálmán s más protestans főurak magasztos érdemeiből csak legkisebbet is levonni akarnék, indítatva érzem magamat minden legkisebb önérdék nélkül, megjegyezni e ponton, hogy Gróf Lónyay Menyhért az egyházunk szabadságaért és jó léteérti közreműködésben és küzdelemben senkinél hátrább nem állott. Midőn pedig 1858-ban, a meginduló Prot. Lapba egy a bécsi békekötésről írott cikkemért engem mint szerzőt, Ballagi urat mint kiadó szerkesztőt igen fenyegető bűnvádi vizsgálat alá fogtak, kiválóan a Gróf Lónyay Menyhért szives fáradozásainak s mindenkor kész közbenjárásának köszönhattük, hogy bennünket el nem zártak.

talnok vizsgálati tanuként szerepelt. A három ösmeretlen is tüstént be lett mutatva; egyik Pópa György, nagyváradi országos törvényszéki tanácsos, a másik Balásovics államügyész, a harmadik egy irnok. Visszatértünk tehát az udvar végén levő szobám felé s Pópa ur még az uton figyelmeztetett, hogy rendkívüli fontos hivatalos ügy az, amelyben engem most megkeresnek. Bent a szobámban, legelső szava is ez volt hozzám a vizsgáló birónak:

„Ugy vagyunk értesülve, hogy a Tájékozás eredeti konceptusa itt van“.

„Az nincs“ — feleltem én rögtön s rendkívüli meglepetés látszott az arcokon; tüstént hozzá tettem tehát; „hanem tessék valahonnan előadni egy példányt s rögtön aláírom, hogy én fogalmaztam“.

„Ah kérem, van akárhány; nagyon sok van nálunk;“ — mond a biró; — igen, mert már ekkor több helyen elvégezték a kobozást, — s azzal a hóna alatti iratok közzül 2—3 példány Tájékozást kivévén és kezembe adván, én egyet végig néztem s annak aláírtam, hogy én fogalmaztam.

„Hát a pátensre stb. vonatkozó iratok, levelezések, konferentziákban olvasott dolgozatok nincsenek-e az urnál“?

„Nincsenek“

„No meghiszem; hiszen én meghiszem“. stb.

Ezzel ennek vége lett; hanem engem meglepett, hogy a vizsgáló biró oly bizonyosra jött s még azt is tudta, hogy én, az időnként tartott konferentziákon, valóban több rendbeli dolgozatokat olvastam fel; amelyek azonban, ekkor már csakugyan nem valának nálam.

Más nap, a helyettes szuperintendens és főjegyző urak után, a város házánál, délelőtt X—XII óra közt a már említett két tanu s egy irnok jelenlétében formasierüleg kihallgatattam én is. „Hány esztendő? van-e neje, gyermeke? volt e már fogva; ugy-e volt tavaly egy sajtó pere?“ stb. Ezen s más eféle udvarias kérdések feltétettek nekem is. Az első főkérdés azonban ez volt: „A Tájékozást micsoda körülmények között írta s mivel igazolja ezen lépését?“ Erre előad-

tam a bécsi küldöttség általi megbizatást, az indítványozó megnevezése nélkül; kifejttem, hogy a Tájékozás szükségképeni fejlemény volt a körülményekből s az egyes egyházkerületeknek a patenssel szemben nyilván elfoglalt törvényes álláspontjából. Másik főkérdés ez volt: „Nem tartozott engedelmeskedni a megbízó bécsi küldöttségnek: miért írta mégis a Tájékozást?” — „Igaz, hogy nem tartoztam engedelmességgel a küldöttségnek, de tartoztam saját lelkesismeretének, lelki pásztori eskümmek, kánonainknak s az egyházunk szabadságát biztosító békekötéseknek és alaptörvényeknek, mindezekkel pedig a Tájékozást most is teljesen egyezőnek találom“ stb.

Reám nézve azonban, e pontnál nem lett vége az ügynek, mert egy april 28-dikán kelt bűnügyi idéző levél által, már Váradra valék a következő május 4-dikére hivatva. Itt, ugyan csak Pópa ur, ünnepélyesen felolvasta előttem azon vizsgáló birói határozatot, melyszerént ellenem, mint közesend háborító ellen a rögtöni elzárás még most nem foganatosittatik ugyan, de a Büntetőtörvénykönyv 65. §-a értelmében, a különös vizsgálat elrendeltetett. Indok az, mert a Tájékozás által, a protestáns egyház „államhatósági szervezete,“ illetőleg a császári nyílt parancs s az azt kísérő miniszteri rendeletek ellen, gonosz szándékkal engedetlenségre buzdítottam. stb. — „Megnyugszik-e vagy a törvényszék határozatát kívánja?“ „Egyáltalában meg nem nyugszom, hanem magának a törvényszéknek határozatát kívánom; mert a vizsgáló biró rendkívüli nagy tévedésben van akkor, ha azt hiszi, hogy a magyarországi protestáns egyház szervezkedési ügye, az állam feltétlen rendelkezési hatalma alá esik.“ Ezen tételt részletesen kifejtván, a feleletet magam diktáltam az irnok tolla alá; aki protestans ember lehetett, mert arckifejezésével több ízben elárulta, hogy igenőszinte és erélyes nyilatkozatomat rendkívül helyesli.

Azonban, nem sokáig volt már szükség védekezésre, mert az absolut kormány egész hatalma és dicsősége, mint a késő tavaszi hó, percről percre olvadozott s jött a május 15-diki legmagasabb kézirat, mely véget vetett a patens miatti min-

denféle zaklatásoknak. Én is tehát, a Tájékozásnak fentemlített s általam hiven megőrzött példányát, június 6-dikán visszaküldém az egyházkerületi levéltárba, a következő bizalmas és kedélyes levél kíséretében:

„A Tájékozás- azt hitte aminap, hogy neki a kerület levéltárában, mint valamely sirban, csendes nyugalma lészen. Azonban amint Nagyságos Pópa ur vizsgálatra hívó trombitája megszólalt, kivetette őt szegényt a sir a maga kebeléből s mint valami ijjesztő kísértet hozzám menekült. Én jó szívvvel fogadtam s mególtalmaztam őt, s most miután a purgatoriumon már általment, kívánkozik ismét vissza a sirba, hogy *requiescat in pace*. Méltóztassék azért neki ismét helyet adni a temetőben. Az, aki őt annak idejében, a Hotel Muntschban Bécsben a világra szülte, éspedig minden bába nélkül, miként eddig meg nem tagadta, úgy ezentul sem fogja megtagadni, új vihar esetében sem; még akkor sem, hogy ha azon nagy fényű nevek, melyek keresztelőjén jelen valának, mind elmúlnának mint az árnyék ő mellőle. — Szives tisztelettel.“ stb. Erre egy igen szives és meleg hangon írott választ kaptam, melyben tudtomra adatott, hogy tévedésben voltam, midőn azt hittem, hogy a Tájékozás a levéltárból küldetett hozzám, mert az nem onnan, hanem a mártzius elsőjén tartott értekezlet iratai közül lön kezemhez juttatva éspedig épen az irántam való különös figyelemből és tiszta jó akaratból. Mind az én levelem; mind az arra adott válasz másolata, mindjárt annak idejében betéttetett az illetők által az egyházkerületi levéltárba s ott mai napig meg van.

Mindezekből már már a teljes unalomig kiderítve láthatta a tisztelt olvasó, hogy a Tájékozást, amely, mint más szerzeménye küldetett be közlés végett hozzám, *optimo jure* tarthatom saját szülőtemnek.

Szabad legyen még e töredékes visszaemlékezés után egy pár rövid észrevételt tennem.

Bizonyos oldalról ismételve és erélyesen kifejeztetett azon vád, hogy a magyar protestáns papok, a patens elleni küzdelemben, vakon követték a világi urakat, ezeket pedig

épen nem tiszta vallási vagy egyházi, hanem merőben politikai érdekek vezették.

Ezen vád legnagyobb részben alaptalan és méltatlan vád.

A körülmények úgy hozták magukkal, hogy nekem, a patens elleni küzdelem különböző stádiumain, legtöbbször az illető főurak felhívására többrendbeli tanulmányokat kellett tennem s néha néha nagy sietséggel különböző dolgozatokat készítenem, amelyekben t. i. az osztrák kormány protestáns egyházügyi törekvéseinek törvénytelen, sérelmes, hibás és tartathatlan volta stb. mutattatott ki. Ezen dolgozatok eredeti fogalmazványai mai napig legnagyobb részben megvannak nálam s terjedelmüket mutathatja az, hogy nagy negyedrében többet tesznek 300 lapnál. Némelyik dolgozatnak nem mindennapi rendeltetése volt, mert egypár közülök tekintélyes külföldi fejedelmekhez s nagy államférfiakhoz is kiküldetett az illetők által. Különösen az ily dolgozatokat már, két-három magyar protestáns főur nagy gonddal végig nézte, észrevételekkel kísérte s ezeket velem pontról pontra közölték. Ezen és más körülményeknél fogva igen gyakori és nagyon bizalmas érintkezésben kellett lennem legtekintélyesebb világi urainkkal s közel állottam a dolgok intézésének forrásához, annyira például, hogy maga azon bizalmas értekezlet, amely elhatározta, hogy Debrecenben a roppant egyházkerületi gyűlés, 1860. jan. 11-dikén, minden tilalom ellenére s bármi fenyegető körülmények között is teljes formaszerűséggel, csakugyan meg fog tartatni, az előző nap estvéjén későn, legtekintélyesebb világi uraink által az én tanuló szobámban tartatott.

Ily viszonyok között forogván akkor én, most e kínálkozó alkalommal indítatva és kötelezve érzem magamat annak világos és határozott kifejezésére, hogy azon vád, mintha világi férfainkat az egyházunk szabadságaérti küzdelemben, merőben vagy csak nagy részben is csupa politikai érdekek vezették volna, egyenesen alaptalan; sőt állithatom, hogy az efélének még csak látszatát is igen nagy gonddal kikerülték az illetők. Az említett dolgozatok egyikének most véletlenül azon pontjára nyitván, melyben az egyházi gyűlések nyilván-

nossága több okokkal védelmeztetik a zárt gyűléseket akaró kormány ellenében, — egyik igen tekintélyes világi férfiúnak, most is ott áll saját kezű jegyzete, melyben kifejezi, hogy az egyházi gyűléseknek „politikai célokra való kiaknázását“, épen a nyilvánosság által is lehet és kell megelőzni. Általában a dolgozatokban igen számos érvelések vannak a szentírásból, a hitvallásokból, a dogmákból, kánonokból s néha a hangulat majdnem az ima színvonaláig emelkedik; s világi uraink soha egyetlen egy szóval vagy intéssel sem mondták azt nekem, hogy hagyjuk el az eféléket.

Igaz, hogy a küzdelmeink élén állott protestáns világi férfiak, miként egyházi ugy polgári tekintetben sem voltak hivi az abszolút osztrák kormány politikájának s több honfiakkal együtt őshajtották annak bukását; igaz, hogy sokan a legtekintélyesebb magyar államférfiak és tudósok közül, minden valláskülönbség nélkül nagy részvéttel kísérték küzdelmeinket s őshajtották győzelmünket; igaz, hogy maga Deák Ferenc azt mondá egyik feliratunkra, hogy tiz év óta semmit nagyobb örömmel nem olvasott mint azt; igaz hogy még Lonovics, a tudomány s kitünő tekintélyű r. katolikus érsek is nagyon helyeslette fellépésünket s buzdította világi urainkat; igaz, hogy a világosi katasztrófát követő gyászos évtized alatt és után, az alkotmány szünetelésének és a szabad szó elnémitásának idején, a magyar protestáns egyház törvényes alkotmányaérti küzdelem nyitotta fel legelőször és leghatározottabban azon mezőt, amelyen a hazafiak egy tetemes része, fegyver nélkül, de annál nagyobb lelki elszántsággal és komolysággal felállott mint egy ember s nyiltan és szemtől szembe megtámadta az osztrák abszolút kormány politikáját, azon konkordátumos politikát, amelynek egyik hirhedt hőse Bach miniszter, virulásának korában azt mondá a protestantismusról, hogy az, ő általa „a kihalás rovatába helyezett;“ igaz, hogy ezen politikának teljesen és minden tekintetben megérdemlett megbuktatásánál, a protestáns egyházi küzdelem nem csekély tényező volt; — de az is igaz, hogy e küzdelem indokai és fegyverei épen nem pusztán politikai érdekek valának.

De nem is szorultunk mi arra, hogy politikai fegyverekhez nyuljunk, midőn saját egyházunk egész multja, alaptörvényeink, kánonaink, hitvallásaink, egyszóval: saját vallási és egyházi életünk, nagy bőséggel szolgáltatották a méltó és természetes fegyvereket. Beláthatja ezt mindenki, aki az illető forrásokat közelebbről és komolyan tanulmányozza; beláthatják nem sokára azon német protestans tudósok is, akik egyideig ellenünk fordultak. Richter berlini egyetemi tanár pedig, aki a protestans egyházjog mezején európaszerte a legnagyobb tekintély volt és akit, amint látszik, maga Albrecht főherceg, Magyarország cs. helytartója szállíttatott fel a véleményadásra, feleletül adott emlékiratában, ha némely részletekben eltér is tőlünk, magát azon alapelvet legalább, amely a mi küzdelmeinknek is legfőbb sarkpontját és irányzóját alkotta, már a miniszteri törvénytervvel szemben világosan és határozottan kifejezi. Ezt mondja nevezetesen a többek közt: „Kétségtelen igaz az, hogy Ő Felségét a császárt, az egyházi hatalom joga, magyarországi evangélikus alattvalói felett nem illeti;“ „én megmaradok azon jogi meggyőződés mellett, hogy a magyarországi evangélikusok feletti egyházi hatalom, egyáltalában nem a császári kormány tulajdona, hanem magáé a szerves alkotmányu egyházé az.“ Azt is nyilván kimondja Richter, hogy a kormány törekvései épen nem egyeznek a magyar protestans egyházalkotmány történeti fejlődésének irányzatával. Ezekben állott a mi alapnézeteink forrása is; csakhogy nekünk darab ideig nem lehetett látnunk Richter emlékiratát, amely reánk, küzdelmeink idején rendkívüli jótékony hatást gyakorolt volna; nem közlé ezt bezzeg az Evang. Wochenblatt sem, míg az ellenkezőket nagy ostentációval hirtelte.

A küzdelem, mely rövid de igen kemény volt, csakhamar lezajlott; most már csak emléke él s azt is maholnap elborítja tán a feledés sűrű homálya. Nem lehetetlen, hogy az általam itt közlött csekély szellőztetés is kellemetlenül érint némelyeket. Gondoltam ezt s épen ezért több helyütt nem említék neveket s tizedrészét sem mondtam el annak, aminek olvasása

nem lett volna érdek és tanulság nélküli. Szivesen mellözöm ez uttal azon kérdés tüzetes szellőztetését is, hogy vajjon világi férfiaink, akik egykor oly hatalmasan működtek az egyház törvényes szabadsága és függetlensége érdekében, miért nem emelik fel szavukat mostanában is, amidőn arra, sok tekintetben nagyobb szükség volna, mint volt valaha?! Majd el fog jönni évek vagy évtizedek múlva az idő, amidőn a multak lehető leghivebb történeti képét minden tartózkodás nélkül fel lehet mutatni. E végre azonban, nagyon óhajtandó, hogy a lelkészársak és minden illetők, miként általában, ugy különösen a most emlegetett korra vonatkozólag is, a történelmi emlékeket és forrásokat megsemmisíteni ne engedjék, de sötinkább a lehető leghivebben megőrizni igyekezzenek.

Debrecen, 1876. szept. 21.

Révész Imre.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

A debreceni főiskolai tisztek (t. i. szénior, kontraskriba stb.) kérik Alvinczi István sóaknai fő kormányzót, hogy a tanulói testületet illető szóbeli jótéteményt adassa ki. Debrecen 1671. február 23.

Minden Isteni kegyelmeket, és azokat követő ditsőséget, közöljön az Ur a kegyelmed és szerelmetesinek személyekkel, sziből kívánjuk!

Nemzetes Urunk, illy dologért kelletett kegyelmedhez folyamodunk; Mivel kegyelmed jól tudja Kegyelmes Urunk ő Nagysága, Istennünk és az Ő Felsege ditsőségéhez való kegyes indulatjából, Scholánk promotiójára annuatim rendelt sóh-beli kegyelmes collatióját, minthogy ezen jónak már régulta hűséges administratora kegyelmed volt, Ezokáért nagy szükségűtül viseltetvén az Amplissimus Coetus, folyamodik kegyelmedhez, előbbi kegyes hozzá való munkájának meggondolásától viseltetvén, hogy mostan is az Istenes munkában való forgolódását ne neheztelje kegyelmed; hanem jutalmas árán adja el kegyelmed ez esztendőbeli savát is az Amplissimus Coetusnak, és az árát Tiszteletes Püspök Urunkhoz szolgáltatassa; mi levelünkkel értetjük ő kegyelmét, tudjuk ő kegyelme Debreceni jó alkalmatossággal kezünkhöz szolgáltatja; melly Istenes dologbanvaló forgolódását amaz közönséges jutalmaztatásnak napján ingyenkegyelembül az Ur kegyelmednek megfogja

jutalmaztatni, mi is igyekeztünk tehetségünk szerint meghálálni, és a kegyelmed életéért Istenünk előtt törekedni.

Ezek után Istenünk magának ditsőségére, és hazánkknak közönséges hasznára, sok időkre terjeszse a kegyelmed életét szibül kívánnyuk.

Datae in celebri Musaeo Debrecino Anno 1671. 23. February.

My Scholai Tisztek, kegyelmed
köteles szolgáló jóakarói m. pr.

Kivül: Generoso Domino, Stephano Alvinci, universarum Cel: Transilvaniae Principis salis fodinarum fideli Procuratori, nec non aulae ejusdem Familiari etc. Domino nobis colendo, et Fautori benigne munificentissimo, patebunt.

Eredetije Dézs város levéltárában (444. szám alatt).

Közli: Szabó Károly.

2.

A kiskomáromi várórség köszönetet nyilvánít Lorántfi Zsuzsánna jótéteményéért s nyilvánítja, hogy azt, mindenkor a meghatározott egyházi célra fogja fordítani. 1650. novemb. 29.

In nomine domini et Salvatoris nostri Jesu Christi. Amen.

Mi Kis-Komárom várában levő Helveticae Confessionis egész Evangelica Universitas recognoscáljuk és igen háládatos elmével valljuk is fejenként ez mi levelünknek rendiben, minden competens emberek előtt praesentibus item ac futuris, hogy mi az tündöklő és igen istenes kegyes erdélyi öregbik fejedelemasszonyunknak, az méltóságos Lorántffy Zsuzsánna asszonyunknak ő nagyságának, istenünk tisztességéhez és keresztényi igaz vallásunkhoz való fejedelmi kegyelmes beneficiumát, úgy mint háromszáz husz egész tallérokat vettünk kezünkhöz a végre, hogy az 300 tallérokon bizonyos fundamentomos állandó jószágot szerezzünk melynek jövedelméből ekkéig való jövedelmecskénkkel együtt közötünk levő keresztény református helvetica confessiononkon levő praedikátorinkat és hasonló confessionon levő scola mesterinket akarjuk nunc et in posterum successiuis semper temporibus mi és az mi maradékaink táplálni és tartani, más egyéb külső ususra vagy idegen vallásuakra abbul semmit, sem mi sem az mi maradékink nem akarván fordítani és semmiképen ne is lehessünk szabadosak, hogy fordéthassunk, a szent ecclesiának bire, tetszése és közönséges végezése nélkül. Az husz tallérát pedig mostani templomunk épületire fordítjuk. Igérjük azért bona fide christiana arra fejenként is magunkat, magunk és posteritásink képében, most és ennek utána, hogy semmire nem egyébre, hanem egyedül csak

az följebb specificált szent ususokra akarjuk és másokkal is akartatjuk szentül és panaszkodás nélkül költeni és költetni, melyért az minthogy a mi kegyelmes asszonyunknak, méltóságos, keresztyén kegyelmes patronánknak magunk és maradékink képekben életünk fogytaig való hála adó voltunkat ajánljuk, ugy a följebb specificált ususokra conferált sum-márul ez pecsétünkkel és kezünk irásával confirmált recognitionális le-velünket magunk és posteritásink nevek alatt örömet adtuk és adjuk is. Actum in Praesidio Kis-Komárom die 29. die Novembris An. 1650.

Universitas Exercitus Ecclesiae Evangelicae Confinii Kiskomá-riensis.

Michael Kenczöl Judex Nobilium Comitatus Simigiensis m. p. (P. H.)

Georgius Csabai vajda mp. (P. H.)

Boronai Mihály sereg birája mp. (P. H.)

Stephanus Bornemisza Juratus et Assessor Comitatus Simigiensis mp. (P. H.)

Ropoli Farkas zászlótartó mp. (P. H.)

Récsey Miklós zászlótartó mp. (P. H.)

Kürtösi György tizedős mp. (P. H.)

Andreas Bornemisza provisor Kesztheliensis mp. (H. P.)

(Eredetije a m. k. kam. levéltárában Rubl. Tase. 25. Nro. 6.)

Közli: Szilágyi Sándor,

3.

Egy türelmetlenségi adat a mult századból.

Sokak előtt ösmeretes, hogy a bihar - püspökii torony a templomtól külön áll, pár száz lépésnyi távolságban. E körülmény szokatlan lévén, a vidékiek élcelve szokták kérdeni a püspökiektől, hogy mikor házasítják már össze a tornyot a templommal? — Hogy miért építettett a torony külön a templomtól? ennek okáról semmi feljegyzés az egyház levéltárában nem található. Azonban legtermészetesebbnek látszik azon vélemény, hogy minthogy a templom kétségtelenül róm. kath. eredetü, azon okból kezdetett a toronynak külön építése a templomtól, mert a templomhoz a róm. kath. egyház igényt tartott.

Mikor épült a reform. templom? bizonyosan nem tudhatni. Egyéb adatunk erre nézve nincsen, mint az, hogy 1860-ban a templom fedél egyik végén lévő vitorlát a szél levetvén, ennek vaslemezből készült tábláján — mely sárkány főt ábrázolt — bizonyos jegyek voltak kivágva; mely táblát alulirt beküldvén Debrecenbe Lugossy József tanár urhoz, mint a régészettel foglalkozóhoz, ő ugy magyarázta a jeleket, hogy a két első betü M. I. névjegyét, az 1 $\frac{1}{2}$ jegyek pedig 1514 szá-

mot jelentenek, megjegyezvén, hogy a végső számokat a rozsdá emész-
tése s a fogak töredezettsége miatt bizton meghatározni nem lehet. —
De hogy e szám az építés évét jelenti-e, vagy csak a tető és ezzel együtt
a vitorla ujtását? az természetesen nem lehet tudni. — A hagyomány e
templomot a vörös barátokénak tartja, kiken Rómer Floris sze-
rint a paulinusokat kell érteni, kik a régi korban, hazánkban, igen
elterjedve voltak. Erre mutat az is, hogy a közel szomszédságban levő
H.-K -Pályi helység neve a Paulinusokra vihető vissza. — Hogy a temp-
lom mellett zárda is volt, mutatják a templomtól nyugatra, az utcán ki-
álló alapfal maradványok.

A külön álló torony építése — az előtt a harangok csak fa-lábon
állván, mely épült 1681-ben — meg kezdetett 1732-ben, s néhány ölnyi
magasságra felvitetett, úgy, hogy a harangokat fel is huzzák a toronyba,
a midőn Dobray Mihály lelkész feljegyzése szerint: „az ellenkező
atyafiak a harangokat erőszakkal lehuzzták a torony-
ból, s a bírót Rosnyai Jánost, és Tokay István esküd-
tet, szép szín alatt az udvarba (a püspök tisztje lakhelye,
lévén Püspöki an.-várad i. sz. püspök birtoka, közlő) fel híván, s ott
megköötöztvén, a szöllők felé Váradra a tömlőcbe vi-
tették, s a harangokat csak fa lábra engedték tenni

1758-ban Nyéki István és Kis András lakosok, meghatalmazó le-
vél mellett deputáltattak, a torony ügyét sürgetni ott, a hol szükséges-
nek látják; felhatalmaztatván arra is, hogy: „casu quo, költségek-
ben megszorulván, (a törvényes módot m. a. nem ex-
cedálván) szent ecclesiánk neve alatt, magok sub-
scriptiójok alatt is, a kiktől lehetne, bizonyos sum-
mát leválhassanak.“

1757-ben Biharvármegye utján a felséghez felterjesztett kérvé-
nyére az egyháznak, a Pozsonyban székelő m. k. Helytartótanács által,
1764. márc. 15-kéről kegyelmes válasz jövéen, még ezen 1764-dik, évben
a torony kőfala másfél ölel felebb emeltetett, és „októberében tö-
kéletességre vitetvén, a harangok a falábakról abba
örömmel felhuzzattak.“ (Dobray M.)

A helytartótanács intézménye így hangzik:

Kivül: Illustrissimis Reverendissimis Spectabilibus ac Magnificis
Perillustribus item ac Generosis Dominis N. N. supremo et vice Comitibus,
Judlium ac Jurassoribus, totique universitati Dominorum Praelatorum,
Baronum, ac Nobilium Comitatus Bihariensis, Dominis nobis ob-
servandissimis.

Illusrissimi, Reverendissimi, Spectabiles ac Magnifici, Perillustres,
item ac Gsi Domini, nobis observandissimis!

Ad ea, quae praetitulatae Dominationes vestrae, in obversum de-

missae A catholicorum Oppidi Püspöky, Comitatus huic Bihariensi adjacentis Incolarum, pro Turrim suam, Anno adhuc 1732 aedificari coeptam ad statum perfectum deducendi, campanisque instruendi facultate, coram Majestate sua Sacratissima, humillime supplicantium, Instantiae et petitioni isthuc Anno ad huc 1757 sub 14 Novembris, submitserunt, abhinc suae Majestati Sacratissimae humillime repraesentata, eadem altefata sua Majestes Caesareo — Regia vigore Benigni Rescripti sui Regii sub 8-va nunc praeteriti mensis February emanati, clementer rescribere, ac una Praefatis Püspökiensibus Incolis A catholicis, praevia ratione erigi coeptae Turris opus ulterius etiam continuandi facultatem clementer omnino concedere dignata est.

Quam Benignam proinde Resolutionem Regiam, Praetulatis Dominationibus Vestris pro notitia et sui directione, debitaque Praefatorum supplicantium Püspökiensium A catholicorum Incolarum eatanus in viatione, hisce intimat Consilium Locumtenentiale. Posenii d. 15 Martii 1764 celebrata.

Praetorum D. Vrarum ad officia paratissimi

Paulus Balassa mp. Franciscus Hatos mp. (L. I.)

Lec. et publicat. in Generali Congregatione d. 12 Maj 1764 in Opp. V.-Olaszi continuat. celebr. per Jur. Notar. Ladisl. Hegyi de eadem mpr. (Anyakönyv 1-ső Db.)

Pap Károly.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország: A német protestáns egyetemes gyűlése Heidelbergben. — Legujabb adatok a polgári házasság hatásáról Poroszországban. A berlini városi iskolák állása. — Tandíj a porosz gymnasiumokban s reáliskolákban. — Porosz egyetemek népessége. — Az iskolák Szászországban. — Szűz Mária a poroszok közt is megjelent. — A triéri szent öltöny hamissága. A közerkölcsiség Bajorországban.

A németországi protestáns egyetemes gyűlését a 29—31. napjain tartá 10-dik évi nagy gyűlését az ő kitűnő metropolisában Heidelbergben. Prédikált először Haase tescheni pap Csehországból az után az Európaszerte ösmeretes Baumgarten nyugalmazott tanár, s az ő predikációja nagyon különös jelenség volt. Vezérigéje Lukács VI. 46. „Miért mondjátok pedig nekem Uram! Uram! ha nem mivelitek amelyeket mondok“, — s ezek alapján nyíltan és kegyetlenül megtámadta a heidelbergi moderneket s ezek fővezérét Schenkelt, azon türelmetlenségért, amelylyel ezek, a Heidelbergben jelenleg kisebbségben lévő bibliai hitű protestánsok iránt viseltettek, ezeknek ugyanis a heidelbergi templomok közül egyet sem adtak át egy pár órára sem isteni tisztelet tarthatása végett, holott ezt az ókathólikusoknak s az angol episkopalikusoknak szívesen megengedték. Baumgarten a legvilágosabban célozva

a jelenlévő Schenkelre, — ez magát mélyen megsértve érzette, fejét erősen rázta, szomszédjával élénken beszélgetett, majd a templomot is formszerűen elhagyta. Baumgartent ezen tapintatlanságaért nagyon sokan kárhoztatták, mind alatta mind utánna a gyűlésnek; ő azonban e felett nem nagyon busult. Az előadók közül Kiefer állami főügyész a gyülekezetek egyházi adókiivetési jogáról értekezett; — a vitatás megmutatta, hogy e tárgy ott is kényes, s ki lön mondva, hogy a keresztyén egyház természetével az önkéntes adakozás jobban egyeznék a kényszer adónál. — Wendt gymnáz. direktor a vallástanításról értekezett modern szellemben, csudáktól irtózva; de Baumgarten itt is keményen közbevágott a csudák érdekében. Különben fejtegetett az értekező oly nézetet is, amelyet mi is teljes mértékben elfogadhatunk; azt t. i. hogy az **◉** lam, nyilván z sarnokságot követ el akkor, ha a maga vallásos nézeteit az egyházra oktroyálja. Az utolsó napon a vasárnap megülésétől tartattak előadások.

A porosz egyházi főtanács legújabb összeállítása szerént, ha az egész országot vesszük, nincs valami romboló hatásuk a polgári anyakönyveknek, mert a nép többsége folyvást ragaszkodik a keresztséghez s a házasság egyházi megáldatásához. De már magában a fővárosban Berlinben igen kedvezőtlenek a viszonyok. Itt 830,000 evangélikus lélek van, 35 templommal s 97 lelkészszel. A mult évben 14,000 új házasság közül csak 4000-hez kívántatott egyházi áldás, s 40,000 új szülött közül csak 26,000 kereszteltett meg.

Berlinben jelenleg 88 városi elemi iskola van, 1159 osztálylyal, 88 fő s 804 osztálytanítóval, 267 tanítónővel; ezeken kívül van még 344 kézi munkát tanító nő s 68 női segéd; ugy, hogy a tanítói személyzet öszvesen 1571 egyénből áll. Ezen iskolákban a tanulók száma 62,035; de ezeken kívül még számos tanulók vannak magániskolákban árvaintézetekben stb. Az elemi iskolák tandíjmentesek s a városnak a mult évben 3,300,000 márkba kerültek azok, e szerint egy egy iskolás-gyermekre 50 márk vagyis 25 o. é. forint költség esik. A főtanítók fizetésének maximuma a lakással együtt 3900, minimuma 3180, az osztálytanítók maximuma 3240, minimuma 1497 márk; a tanítónők fizetése 1170—1755 márk között váltakozik.

A porosz államgymnáziumokban és réaliskolákban az évi tandíj 100 márkra emeltetett s ugy látszik hogy nem sokára még magasabb is lesz. — A berlini városi gymnasiumokban s réal és ipariskolákban egy-egy tanuló 100 márkjába kerül a városnak.

A porosz egyetemekben a legközelebbi félévben öszvesen 7023 tanuló volt; legnagyobb volt a szám Berlinben 2143, azután Boroszlóban 1116 stb., legkisebb Münsterben 431 s Marburgban 401. A berlini egyetem népessége, amely a közelebbi években folyvást apadt, legközelebb 419-el emelkedett.

Szászországban van egy egyetem, egy polytechnikum, két képző-művészeti, egy bányász és egy erdészeti akadémia. Ezekben mindössze 251 tanár működik, s a tanulók száma 3754. Gymnasium van 13, — 280 tanárral, 3368 tanulóval; e szerint egy tanárra átlagosan 12 tanítvány esik. Fő és alreáliskola van 25; tanítóképezde 18; ipariskola 11, nyilvános népiskola 2116, ezek közül 2073 protestáns, 4925 tanítóval, 43 katolikus, 87 tanítóval. Egy tanítóra átlagosan 88 gyermek esik; de némely egyes helyeken jóval több is, t. i. 120—130. — Szászországban

a lelkek száma öszvesen 2 1/2 millió; tehát kevesebb mint a magyar protestánsoké.

Az eretnek poroszokra válságos és szomorú idők következtek be, mert már Poroszország nyugoti részében is egy Marpingen nevű római k. vallású falucskában a múlt júliusban valósággal megjelent az „Isten anyja“ három gyermeknek az erdőben, egy délután. A gyermekek először nem ösmerték fel s így szólottak hozzá: Ki vagy te néni? de csakhamar kijelenté magát, hogy t. i. ő az aki „szeplőtlenül fogantott“. A gyermekek mind ezt otthon elbeszélétek, de keményen megparancsolták nekik hogy hallgassanak. Ez azonban már semmit sem használt mert az „Isten anyja“ többször megjelent, csudákat tett, rendkívüli nagy nyomorultakat meggyógyított stb. stb. Orvosok s más mivelte emberek hiában mondották, hogy mindez nem igaz; százak ezrek komolyan hiszik már a dolgot s még a közelebbi időkben is nagy bucsujárások vonultak a szent hely felé.

Jellemző, hogy az „Isten anyja“ nem Berlinben, Hálában, Göttingában vagy más mivelte protestans városban s vidéken, hanem egy tudatlan falucskában jelent meg és pedig a trieri püspökség területén. Ah Trier! rendkívüli klasszikus hely ez! Az itteni székes egyházban volt 1844-ben kiakasztva az „Ur Isten csudatévő öltöne“, — „wunderthätiger Herrgottsrock“, vagyis az Ur Jézus varrás nélküli ruhája. Roppant bucsujárások tódultak ehez is, pedig váltig emlegették, hogy van ilyen öltöny még 10—20 különböző helyen is stb. stb. A legujabb időkben azonban épen egyik trieri tudós kanonok Wilmo w s z k y J. N. egy a trieri székes egyházzól írott történelmi tudományos munkájában azt írja, hogy ő egykor az említett öltönt színről színre megvizsgálta s úgy találta, hogy azon öltöny, amelyet a nép mint Krisztusét csudálva szemlél, sokkal terjedelmesebb mint azt egy emberi termet kívánná, azért t. i. ily nagy hogy távolról tekintve lássék természetesnek. Anyagja az öltönynek biborveres selyem s belé aransárga selyemmel madáralakok vannak szöve. Azt mondja a szerző, hogy merő képtelenség feltenni Krisztus urunkról, hogy ily drága és cifra ruhát viselt volna; — hanem — s ez érdekes — a selyem öltöny belsejéhez van tűzve egy jó nagy öltöny darab, mely egészen egyszerű, sima, gyenge szürke színű, minden cifraság nélküli s anyagja szilárdabb és erősebb mint ama selyem. Ez tehát folyvást el volt rejtve a cifra selyem által a szemlélő nép előtt, pedig szerző szerint ezen egyszerű szürke volna a valódi ereklye. — Legcélszerűbb lenne talán, megvizsgálás végett kezébe adni valahol a megjelenő Szüz Máriának; ő legjobban eldönthetné a dolgot.

Bajorországban a nép erkölcsi elvadulása nagyon szomorú mérvben mutatkozik. Egyetlen esküdtszék előtt nem régen, rövid idő alatt 14 gyilkossági eset tárgyalatott. Egy legény, ki társát leszurta, azt mondá a többek közt a törvényszék előtt, hogy ő az általa megöltnek m i s e t e s t v é r e volt. Midőn az elnök által megkérdezettett ennek jelentése felől, azt felelte, hogy ha két legény összevész s egymás leszúrásával akarják a dolgot eligazítani, tehát előre mindketten egyenlő mennyiségű pénzt tesznek le, a legközelebbi miséző pap számára, hogy ez a megöltnek lelki javára mondjon egy halotti misét. — B a a r e s H e i d e n t h u m ! mondja reá egyik külföldi lap.

Helvétzia: Az egyházi központosítás ügye.

Annak idejében világosan jeleztük volt mi is, hogy a helvét prédikátori társulat jelen évi nagy gyűlésére egyik értekezési tárgyul e következő kérdés is ki volt tűzve: „Van-e a helvét református kántoni egyházaknak valami nagyobb centralizációra szükségök; és ha igen, — milyenre?” A tüzetes értekezést Perrochet lelkész és tanár tartotta, s most csak annyit jegyzünk meg, hogy a végeredmény az, miszerént: van ugyan szükség, a mostaninál nagyobb központosításra, de nem olyanra, amely valami egyházalkotmányi intézmény pl. nemzeti zsinat vagy egyházi főtanács által jönne létre, mert ez merőben elvetendő, hanem olyanra, amely a kántoni egyházak követeinek szabályos és egészen szabad konferenciájában állana. Ennek életbe léptetésére az egyes kántonok tegyék meg amit szükségesnek látnak. Valami teljhatalmu konventféle hatóságot tehát itt nem akar senki. Egyébiránt, ha szükség kívánja, még későbben visszatérünk e fontos tárgyra.

Franciaország: Római katolikus felekezeti távirda. Táborig papok megszüntetése.

A klerikális párt Párizsban egy külön távirati intézetet alapított a maga számára. Agence catholique de publicité. Miután ugyanis „a liberálisok az ő számtalan hazugságait a távirda által tüstént szétrombitálják az egész világra”: tehát szükség van egy ultramontán telegráphra is. Az intézet igazgatója ki is mondotta, hogy minden egyházi, erkölcsi és társadalmi kérdésben egyedül a szent római katolika egyház érdekeinek fog szolgálni.

A képviselőház, a költségvetés tárgyalása alkalmával a tábori papok rovatát kitörölte, vagyis az állam költségén nem akar a ház többé tábori papot tartani, mert az eféléket a római kuria a tisztek felletti titkos kémekül használta, hogy a nem ultramontán tisztek előléptetését lehetőleg meggátolja.

Ausztria: Szabadelvű kormány. Jogegyenlőség és viszonyosság. Socialisták.

Az ausztriai protestáns egyház államjogi viszonyaira nézve legfőbb alaptörvény az ugy nevezett császári pátens. Ebben határozottan biztosítva vannak a protestánsok afelől, hogy az ő iskoláik felett, az állami legfőbb felügyelet mindenkor protestáns egyének által fog gyakoroltatni. A protestáns egyházi főtanács felkérte az illető minisztert, hogy amaz alaptörvényt tartsa meg; a válasz tagadó lett a szabadelvűség nevében. Ez aztán oda vezet jegyzi meg egy külföldi lap, hogy a már különben is megnyomorított protestáns iskolákat az ultramontán Schulinspektörök, még jobban el fogják nyomni.

Azt is kérte az egyházi főtanács a minisztériumtól, hogy a protestánsoknak könnyítse meg a külföldi tanintézetek látogatását az által, hogy az azokban nyert bizonyítványokat ösmerje el érvényeseknek. A miniszter ezt is megtagadta, holott ugyanezen miniszter a Proszországból kiutasított római katolikus nőtanítók püspöki bizonyítványait nagy készséggel elfogadta, sőt világos törvény ellenére tanítóságra is alkal-

mazta azokat, holott nem voltak az államnak tagjai. Ilyen szép a mai időben az a jogegyenlőség és viszonyosság.

Már Ausztriában is mozogni kezdenek a socialisták. Wiener-Neustadtban augusztus 13—15 napjain tekintélyes gyűlést tartának s a többek közt, következő elveket proklamáltak: az iskolát az egyháztól s az egyházat az államtól teljesen el kell szakítani; — egyetemes népnevelés legyen állami költségen, progresszív iskolai adóval; az igazság kiszolgáltatás ingyenes, a tárgyalás szóbeli, a törvénytörvény népi választott esküdtekből álló legyen; az indirekt adók töröltessenek el stb. stb.

Északamerika: Az egyesült államok elnöke a bibliáról.

Grant elnök, a százados ünnepélyre való tekintetből, június 6-dikáról az összes vasárnapi iskolákhoz, vagyis a vallástudomány minden tanulóihoz egy ünnepélyes szózatot intézett, melyben ezt mondja a többek között: Ragaszkodjatok szigoruan a bibliához, mint szabadságotok legbiztosabb horgonyához; nyomjátok be szivetekbe annak tanításait és kövessétek azokat egész éltetekben. Ezen könyv befolyásának tulajdoníthatjuk mi mindazon haladást, amelyet a valódi civilizáció pályáján tettünk, ezen könyvre kell tekintenünk ezentul is mint jövendőnk vezérszavára. " Igenszép és tanulságos szavak egy nagy, hatalmas és szabad állam legfőbb tisztviselőjének ajkairól. Nálunk magyaroknál talán még egy némelyik pap a kathedrából sem merne így szólani.

Hazai és külföldi könyvészet.

A hozzánk beküldött irodalmi termékek közül ezuttal következőket említhetjük fel:

A népiskola módszertana. Dr. Dittes Frigyes után szerkesztették Gyertyánfi István és Kiss Áron. Budapest. 1876. Nagy 8r. XII+291 lap. Sűrű nyomással. Ára 2 frt. — Kétjegyű jeles mű, valódi nyeresége iskolai irodalmunknak. Épen nem szolgai fordítás ez, hanem oly szabad átdolgozás, amely igen számos és érdekes hazai adatokkal van bővítve.

Nordheim Jul. Professor an der Budapester Handelsakademie. Das Eigenthümliche der deutschen Sprache. Kurzgefasstes Lehr und Handbuch für Schule und Haus. Budapest 1876. Kis 8r. 192 l. Ára 1 frt 20 kr. A kereskedelmi akadémia tankönyveinek II-dik darabja ez; de talán csak nem azt mutatja, hogy a nevezett akadémiában csupa német a tannyelv.

A székely-udvarhelyi evang. reform. kollégium értesítője az 1875--6 iskolai évről. Kiadta az igazgatóság, Székely-Udvarhelyt. 1876. Nagy 8r. 64 lap. A jelesen szerkesztett s kimerítő statisztikai adatokon kívül, egy történelmi közlemény áll a füzetben elől: Tíz esztendő iskolánk életéből. Az intézet népessége, az elemi tanoda 4 osztályában 157, a gimnázium 6 osztályában 117, a bölcsészeti tanfolyam két vagyis a gimnázium 7, 8. osztályában 28; legkisebb volt a tanulók

száma a gymnáziumban a 7-dik osztályban, t. i. 11, legtöbb az elsőben t. i. 26.

A békési h. h. hatosztályu reálgymnázium Értesítője az 1875—6. iskolai évről. Közli Bihari Istv. igazg. tanár. Budapest. 1876. 4r. 20 l. Tanulók száma összesen 136; legtöbb az első osztályban t. i. 44, legkisebb az 5. és 6.-ban, t. i. 13. — Az Értesítőt a nevezett igazgató nyomos zárbeszéde nyitja melyben a mult év története tüzetesen előadatik. Nagyon helyes dolog, hogy a növendékek gondosan ovattak a táncokórságtól.

Vettük a balásfalvi görög kath. főgymnázium és tanítóképezde románnyelvű Értesítőjét is. Progama gimnasiunui superiore, praeparandiei si normei gr. cat. dein Blasiu, pre anulu scolasticu 1875—6. Blasiu. 1876. 8r. 96. Az egészet egy értekezés nyitja meg román nyelven: Kalászatok a latin irodalom-történet mezején. Tanulók száma a 8 osztályban az év végén összesen 274, legtöbb az első osztályban, t. i. 71, legkevesebb a 7-dikben t. i. 13. A második osztályon kezdve, folyvást rendesen tanittatik a magyar nyelv is. A tanítóképezde két osztályu s benne a tanulók száma az év végén összesen 20 volt.

Minden Értesítvények között legutoljára érkezett hozzánk: Értesítvény a reformátusok debreceni főiskolájában a gymnasiumról és tanítóképezdéről az 1875—6. tanévről. Debrecen 1876. 8r. 72 lap. — Két tanári székfoglaló értekezés áll benne elől, t. i. a Nagy Pálé az anyagi természet alapelveiről s a Géressi Kálmáné a magyar östörténelem forrásairól és irodalmáról. — Tanulók száma a gymnázium 8 osztályában az első félév végén összesen 649; legtöbb az 1-ső osztályban, t. i. 108, legkisebb a 4-dikben, t. i. 56. Három osztályban multa felyül a tanítványok száma a százat. A második félév végén már kisebb volt valamivel a népesség; de azért egy osztályban a százat, kettőben a 90-t felyülmulta a tanítványok száma. Folyvást fenforog tehát a szüksége annak, hogy e gymnáziumhoz 3—4 párhuzamos osztály állittassék éspedig valóságos képzett rendes tanárral, ugy amint erre külföldön is számos eset van. A tanítóképezdeben a második félév végén a tanítványok száma volt összesen 52; nev. az első évi tanfolyamban 24, a másodikban 13, a harmadik 5. — A tanárok száma ezen képezdében összesen 13 azaz tizenhárom! nem értve ide a gyakorló iskola tanítóját. Honnan van ez a meglepő nagy szám, hiszen maga az országos törvény, az állami képezdékre nézve is megelepszik egy igazgatóval, két rendes s egy segédtanárral, tehát 4 egyénnel ott, ahol mi 13-t mutatunk fel. A népiskolák s képezdek dolgában legtekintélyesebb, legvirágzóbb külföldi pl. német protestáns államokra tekintve is, bátran állítani merjük miszerént arra nincs eset, hogy három éves tanfolyamu, 50—60 tanítvánnyal bíró képezdében 13 tanár működjék, sőt mondhatjuk, hogy az eféle jelenséget a valódi szakértők nem is tartanak egészséges és célszerű állapotnak. Nálunk sem lehet azt azzá kanonizálni, hanem meg kell szüntetni minélelőbb az által, hogy az országos gazdasági tanintézet hat tanára helyett, akik képezdénkben hetenként összesen 16 órát adnak, állítson elő az egyházkerület egy külön önálló tanárt, haugyan a kérdéses tantárgyak a fele-

kezeti képezdében is elmulthatatlanul szükségesek s nem lehet azokat a mi létező hét képezdei tanárunk közt beosztani. Ez a mostani állapot, amellet hogy nagyon bizarr, nem egyezik a tisztántuli ref. egyházkerület méltóságával sem, mert ha sokkal kisebb és szegényebb hazai protestans egyházkerületek képesek az ő képezdeiket saját erejükből el látni tanárokkal stb. miért ne e nagy és hatalmas egyházkerület, mely oly kiváló erélylyel hangsúlyozta néha saját iskoláinak felekezeti jellemét és autonomiáját. És vajjon melyik protestans paedagog is bizonyította azt már be, hogy egy autonom protestans felekezeti tanítóképezde, és egy állami gazdasági iskola oly rokon célú testvéries tanintézetek, hogy tanáraikat és tanulóikat minden aggodalom nélkül lehetne vegyíteni és cserélgetni. Kérdésbe tehetjük azt is, hogy vajjon ily viszonyok közt, lehetséges-e elérni azt, hogy a debreceni tanítóképezdében a tanítás iránya, szelleme, modora és kivált a fegyelem oly öszhangzó legyen, amelyet a tanintézet egysége elmulthatatlanul megkíván? A gazdasági tanár urak felelősök-e, s tartoznak-e valami féle engedelmességgel a képezdei igazgatónak sőt magának az egyházkerületnek? Nagyon sokat mondhatnék még; felemlíthetném pl. amit épen a napokban olvastam, hogy valahol, a legjelesebb végzett képezdei növendékek rendszeresen tereltetnek a gazdatiszti páiyára. — Elhiszem, hogy a mostani gazdasági tanár urak iránt teljes bizalommal viseltethetünk; de ki biztosít afelől, hogy az mindig így lesz; azt sem kétem, hogy azok, akik nálunk ezt a mostani állapotot létrehozták, csak jót akartak; de azt is szeretem hinni, hogy ha az ügyet tüzetesebben fontolóra veszik, nem fognak ragaszkodni e mostani állapot fentartásához. Ekkor aztán a tanulók sem lesznek kénytelenek messze járkálgatni, s a főiskola tócoskert melletti földbirtoka vagy kertje is, amely, ha jóltudom, néhány év óta csaknem teljesen gazdátlanul áll s a főiskola szellemi, vagy anyagi javára minél kevesebbet gyümölcsözik, visszaadathatik saját rendeltetésének, mely egyenesen a képezde körébe esik. — Az Értesítvény végén a tanítóképezderől ezt olvassuk még: „A tanítóképezdének külön természetani szertára és természetrajzi gyűjteménye nincs” stb. Ezt már nagy kár volt benne hagyni az augusztus hóban nyomott Értesítvényben; egyenesen ki kellett volna azt törölni, merthiszen egyházkerületünknek mult jul. 1—4 napjain tartott gyűlése, a 172. sz. a igen célszerűen intézkedett s megrendelte, hogy a képezdének külön szertára és gyűjteménye legyen. Nagyon helyesen! Eddig is kár volt így nem intézkedni. Fel kell tehát képezdénket szerelni mindenféle szükséges taneszközökkel úgy, hogy a hazában a legjelesebb állami képezde se mulja ezt felül. Birja a Szártóry alapítvány, amelyet mind addig mig e nevet viseli, eféle célokra teljes jogosultsággal lehet fordítani. — Végre még egyet kell megjegyezmem. Mind az Értesítőkből mind különösen számos szülék és tanulók közvetlen előadásából úgy értesültem, hogy a debreceni főiskolában, sok szegény tanuló, a jelen iskolai év elején is, csak rendkívül nehezen kaphatott szállást. Tehát alig végeztetett be roppant költséggel a rendkívül nagy új épület, és már csak nagynehezen képes megfelelni egyik legfőbb rendeltetésének. Igenis, mert a mi főiskoláinknak, amelyek a felekezeti filléreiből építettek és tartatnak fen, egyik elengedhetetlen rendeltetésök az, hogy a szegény tanulóknak adjanak benne lakást, vagyis annyit

helyeस्कét ahol azok fejüket lehajthassák. Nem kell ezt jótéteménynek tekinteni mint a stipendiumot vagy ingyen konviktust, hanem oly valaminek, amelyet a főiskola, az azt igénybe venni akaró tanulónak tartozik megadni mindaddig míg az, a tanulók sorából ki nem töröltetik. Rendkívüli szomorú dolog lenne az, ha a szegény ifjak tanulhatása még nálunk is mintegy rendszeresen megnehezítették. — Az efeléket azonban nem e folyóiratban kellene feszegetni, hanem különösen az esperest uraknak szóba hozni a gyűléseken.

Magyar történeti életrajzok népiskolák számára. A tiszántuli ref. egyházkerület népiskolai tanterve alapján írta Kállay István gyakorló iskolai tanító. Debrecen. 8r. 112 l. Csáthy. Ára kötve 30 kr. — Ugyanazon szerzőtől s kiadótól:

Magyarország összefüggő történelme. Debrecen, 1877. 8r. 72 l. Kötve 24 kr.

Konfirmátzióra s Urasztalához először járulhatásra készítő rövid vallásos oktatás, kérdések és feleletekben. Közrebocsátja Papp Károly h.-bösörményi polg. isk. tanító. Debrecen, 1877. 8r. 22 lap. Ára 10 kr. Kiadja Csáthy.

Ezen könyveस्कére nagyon sok észrevételt lehetne tenni; de most csak azt kérdezzük, hogy miólta s mi alapon van az nálunk, hogy iskoláink számára mindenki írhat s bocsáthat közre kézikönyveket, anélkül, hogy azokat valaki előre megvizsgáltatná. Hiszen egykor s pedig nem oly régen, nálunk még az Inre Sándor s Ladányi Gedeon által írott iskolai könyveket is előre megvizsgáltatta az egyházkerület; hát most honnan van e rendkívüli nagy „akadémiai tanzsabadság?” — különben, hogy mellékesen megjegyzzem, még a tudományos akadémiák is megszokták vizsgáltatni a firmájok alatt kibocsátandó műveket.

A külföldi irodalom mezejéről, ez uttal a következő műveket legyen szabad felemlíteni:

Zeitfragen des christlichen Volkslebens. Frankfurt a. M. Zimmer. 8r. 1876. Eddigélé 5 füzet. Hat füzetből álló folyamra előfizetési díjj 5 mark. Külön minden egyes füzet 1 márk. — Kitünő jeles vállalat ez, mely korunk legfontosabb kérdéseit tárgyalja önálló rövid dolgozatokban, evangyeliomi keresztyén felfogással, könnyen érthető világos irmodorban. Minden füzet egy egy értekezést tartalmaz. Az eddigiek: 1. A keresztyénség és a sajtó, Mühlhäusertől, 40 l.; 2. A socialismus, Geffckentől, 52 l. 3. A világ létrejötte s a természet törvények, Pfafftól, 37 l. 4. Az általános hadkötelezettség Hartmanntól, 56 l. 5. Négy évi kulturharc Schrödertől, 67 l. Mindegyik kitünő s nagy figyelemre méltó mű. A 6-dik füzet a porosz evang. egyház alkotmányát fogja ösmertetni; a 7-dik, mely a második kötet első füzete lesz Ebrardtól fog hozni egy művet az emberi nemzet létele kezdetéről. E vállalatot egész komolysággal ajánljuk a lelkésztársak figyelmébe. Vajha az érdekesebb művek, kellően átdolgozva minélelébb beküldetnének a Figyelmezőhöz; mert a szerkesztő egy maga mindenre itt sem ér.

Ehrenfeuchter, Christenthum und moderne Weltanschauung. Göttingen. 1876. Nagy 8r. 416 l. — Szerző a theologiai irodalom mezében régóta dicséretesen ösmert göttingeni hittanár. Jelen nagyfontosságú művében előadja az ugy nevezett modern világnézet keletkezését, fejlődését, a vallással és theológiával vívott harcát stb. Általában, a ki az újabb kori protestans theologia fejlődését és küzdelmeit alaposan akarja ösmerni, az, Ehrenfeuchter művét vegye elő és nagy figyelemmel tanulmányozza. Nagy szükség volna erre különösen nálunk, ahol akadnak oly ügyes emberek, akik azt szeretnék elhithetni, hogy ami modern reformereink egyenesen a próféták, a Krisztus, az apostolok s a reformátorok műveinek folytatói. Ez nagyon érdekes hazai tünemény; efélett már Strauss és Lang nem mondott soha. Ha ez így megy még megérhetjük, hogy nálunk fel fogják fedezni, hogy a Krisztus valóságos pantheista az apostolok pedig csupa materialisták voltak.

Boche, Der preussische legale evangelische Pfarrer. Eine übersichtliche Darstellung des preussischen evangel. Kirchenrechts, 5-te Ausgabe. Braunschweig. 1875. 8r. 692 l. Ezen kiadást már az eredeti szerző halála után Altmann W. szuperintendens s Altman A. királyi ügyész-jogtudós eszközölték. Jeles és széles körben elterjedt egyházjogi kézi könyv porosz prot. lelkészek számára; épen a legújabb adatokat nem használja ugyan fel, de azért nagy tanulsággal forgathatjuk azt különösen mi. Lám pl. az 516-dik lapon, a konfirmációról világosan mondja: „Kinder aus fremden Parochien darf der Geistliche weder zum Confirmandenunterrichte, noch zur Confirmation annehmen ohne Consens desjenigen Pfarrers in dessen Parochie die Kinder gehören.“ Egyébiránt a Richter világhírű s nagy tekintélyű egyházjogi kézi könyvének legújabb kiadása, már nem csak a poroszországi hanem az összes protestantizmus jogi elveként mondja a konfirmációról: „Sie gehört zu den Parochialrechten, wesshalb Kinder aus fremden Parochien ohne Erlaubniss des competenten Pfarrers nicht confirmirt werden dürfen.“

Vámbery, Sittenbilder aus Morgenland. Berlin, 1876. Hofmann. 6. m.

Gladstone, Bulgarian horrors and the Question of the East. London, 1876.

Cremér, Európa, Russland und die Orientalische Frage. Berlin. 1876.

E három műről a Neue evang. Kirchenzeitung után szólunk egy pár szót. — Vámbery híres keleti utazó s budapesti egyetemi hittanár épen nem barátja a keresztyénségnek sőt materialistikus irányzatú, de azért mégis azt fejtegeti, hogy a törökök uralma sőt egész társadalmi élete már alá van ásva s ma holnap össze fog omlani. Gladstone a világhírű britt államérfnem akarja kiűzni a törököket Európából, hanem csak a keresztyének feletti uralmukat, végrehajtási hatalmukat megszüntetni itt. Szerénte az orosz politikától nincs mit tartani, jelenleg tiszta humanitási célok vezetik azt. Ide megy ki lord Stradford nézete

is s ő a Fekete tengertől az Adriáig autonom államok felállítását javallja. E nézetet sokan osztják külföldön. Cremer porosz országgyűlési képviselő egyenesen ultramontán szempontból fogja fel a dolgot. Ijjesztve mutatja fel nagy Péter cár állítólagos végrendeletét, retteg a muszkák viláгурalmától, s főorvosságul e válságos időben azt javallja, hogy Németország békéljen ki a római pápával. — Különösen meg kell jegyeznünk, hogy több külföldi tekintélyes protestans lapok s folyóiratok szerént, a törökök pártfogolása a jelen válság idején egyenesen ultramontán érdek, nemcsak azért, mert amint mondják, a pápának és a jézsuitáknak sok szép pénzök van elhelyezve a törököknél, hanem különösen azért, mert ha az orosz politika győz, oly délszláv államok jöhetnek létre, amelyekben nem az egyedül idvezető római katolika, hanem a szakadár görögkeleti lenne az uralkodó vallás.

Wissmann Pfarrer. Die Anforderungen der Gegenwart an das theologische Studium. Referat an die schweizerische reformirte Predigergesellschaft. St. Gallen. 1876. Sr. 54 l. Egy oly értekezés ez, melyet szerző, megbízás folytán, a helvét predikátori társulat mult évi nagy gyűlésére készített s ott terjesztett elő. Részben modern szellemű, de azért általunk is nagyon komolyan és nem csekély haszonnal figyelembe vehető. Ohajtanánk későbbben tüzetesen visszatérni e műre és ennek tárgyára. Addig is azonban megjegyzem, hogy szerző a l e l e k t a n t és a vallások történetét tartja a theologiai tanulmányok legfőbb előlépcsőinek. A tanári m ű k ö d é s r e nézve azt sürgeti, hogy „a tanár urak az ő kathedráikból szálljanak lejjebb egy kissé az ő hallgatóik közzé, avégre hogy azokkal együtt dolgozzanak s azokat együtt dolgoztassák magukkal! Minél több gyakorlati óra, minél több társalgási kör, eszmecsere és ismétlés legyen. — Egy derék tanár mondá, hogy Wackernagel tanszéki előadása „gyilkos unalmas“ volt; de csak egy órai tudományos társalgásból is nagyot sokat lehetett tőle tanulni.

Dammann A. Die deutsche Bürgermädchenschule. 2-te Aufl. Berlin. 1876. 8r. 181 l. — Második tetemesen javított és bővített kiadása ez, az általunk már korábban ösmertetett műnek, amely egy kimerítő s kellő irodalmi tájékozással is ellátott tanterv felső leányiskolák számára. E mű némely német államokban hivatalos utasítás vagy vezérkönyv gyanánt is el van fogadva. A 32-dik lapon ezt mondja a többek közt: „Wir sind der Meinung, dass in der Mädchenschule junge unverheiratete Männer überhaupt nicht arbeiten sollten.“ stb.

Thönes Dr. Pfar. Was ist gegen und für confessionel gemischte Volksschulen zu sagen? Barmen. 1876. k. 8r. 42. l.

Hassenkamp, Dr. theol. Die Einführung der simultanschule. Elberfeld, 1876. n. 8r. 41. l.

Mindkét mű határozottan a felekezeti iskolák mellett áll, vagyis azt vitatja, hogy a polgári község vagy állam által alapított s fentartott népiskolák is mindenütt felekezetiiek legyenek, ahol egy felekezetből elegendő számú gyermekek vannak s a vegyes iskolák csak kivételesek legyenek. Azon hallatlan esetre, ami nálunk előfordult külföldön még

nem volt példa, hogy t. i. magok a protestansok izgattak volna amellet, hogy az ő saját gyülekezeteik által alapított s fentartott autonom felekezeti iskolák fosztassanak meg felekezeti jellemöktől s adassanak által az államnak.

Lange J. P. Über Risse und Zerklüftungen der heutigen Gesellschaft. Heidelberg, Winter, 1876. Nagy 8r. 26 l. — Szerző, több tudományos műveiről, s különösen az újabb kor egyik igen kitünő biblia-magyarázati művének kiadásáról, már régóta dicséretesen ösmert veterán theolog, bonni egyetemi hittanár s az egyházi főtanács tagja. Ezen értekezést, a Gusztáv-Adolf egylet mult évi gyűlésén terjesztette elő Elberfelden. — Korunk társadalmának szakadásairól s bomladoszásairól szellemdusan, de nem minden nehézkesség nélkül értekezik. Fejtegeti az állam és egyház, a szegény és a gazdag s a férfi és nőnem közötti meghasonlásokat. — Szertelenül megtámadja a pápaságot s lehetetlennek tartja az azzal való kiegyezkedést; „a pápákat — ugymond — földi isteneknek nyilvánították, s azoknak mindazon megtámadásait, amelyeket valaha az állam, a tudomány, a benső hitközösség, az emberség és emberiség ellen intéztek, szentesítették.“ stb. stb. — Nem örömmel jegyezzük fel az éfeléket; de nem is azon kacskaringós érdekből, amelyet, a mi nemes barátunk az esztergomi „Uj magyar Sion“ már egyszerűkétszer ellenünk is kifundált. Valamikor, ha több kedvünk lesz, ismét kezét fogunk szorítani a mi uj magyar Sionunk férfiaival. Vajha azonban addig is, a protestáns eretnekek közül ne csupán a magyarokat, hanem a Langeféle számos németeket és ángolokat is tisztelnék meg becses gyelyelmökkal!

Kaftan, Die christliche Lehre vom Gebet. Basel. 1876. Nagy 8r. 23 l. — Szerző, theologiai licentiatús és bázeli hittanár. Értekezése pozitív keresztyén alapokon álló, lelkes, buzdító és építő. Végül különös nyomatékul hozza fel, hogy midőn a tanítványok kérték az Urat: „Uram taníts minket imádkozni“: nem imádkozási szabályokat, elméleteket hanem egy kész imádságot nyertek feleletül, s maga az Ur volt nekik élőpéldány az imádkozásban. — Vajha nálunk is minél többen tanulmányoznák Kaftan művét is, mert régóta nincs nálunk mindenkor tiszta fogalom a könyörgés mivóltáról.

Hagenbach, Predigten. Basel. Georg. 1875. 8r. VI + 283 lap. — E kötet 20, eddig kiadatlan beszédjét tartalmazza a theologiai tudományos irodalom mezején halhatatlan érdemű szerzőnek. A beszédek az egyházi év folyama szerént vannak sorozva. — Hagenbach nemcsak nagy tudományu theolog, hanem költő s általában nagy műveltségű s művészethez is értő ember volt, s mégis prédikált ő gyakorta, sőt prédikációkat irt is, hanem azt már meg kell vallani, hogy olyanokat, amelyekkel nálunk teljességgel nem lehetne ám népszerűsége szert tenni, mert nincsen bennök virány, illat, kehely, dagály, hullám, villám stb. stb. egy koszoruba füzve, hanem annál inkább vannak emlegetve aztán az evangéliom magasztos örök igazságai.